

DOI: 10.15330/ukrst.19.103-162

УДК 821.456–937

ЧОЛОВІК ГАДКУЄ, А БОГ ЛАШТУЄ: ВІДЕНСЬКІ ПЕРИФРАЗИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Роман ПІХМАНЕЦЬ

доктор філологічних наук, професор
кафедри української літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3759-6843

У статті йдеться про віденський етап духовної біографії Михайла Драгоманова, коли в його свідомості зродився план «поширити в Галичині український напрям засобами російської літератури». Приводом стали зустрічі з членами академічного товариства «Січ», молодими народовцями, і зауважений консерватизм їх мислення, зумовлений ментальними чинниками, а також забобонами й упередженнями супроти Росії.

Обґрунтовано думку, що означена версія подій не зовсім правдива чи принаймні сповнена багатьох недомовок і прихованих інтенцій, позаяк реалізацію плану Драгоманов почав до цієї поїздки на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів, а в цісарську столицю навідався вже з конкретним заміром. Поїздка стала вступною частиною програми русифікації Галицької Русі. Рівень національної свідомості галицьких українців тоді був досить високим і виявляв очевидні тенденції до зросту, тож своє завдання Драгоманов бачив у тому, щоби гасити полум'я сепаратизму і насаджувати в краї великодержавно-російські постулати. А кінцева мета зводилася до того, аби підготувати ідеологічне підґрунтя для входження Галичини в склад Російської імперії. Через те російське письменство й проголошувалося головним засобом її досягнення.

Давніше завдання перешкоджати утвердженню тут національної самосвідомості і нищення паростей сепаратизму покладалося на москвофільство, епіцентром розповсюдження і своєрідним пересильним пунктом якого був власне Відень. Але через застаріло-клерикальні ідеали й тактичні прорахунки воно з часом стало гальмом на шляху до здійснення задуму, спричинивши укорінення в свідомості галичан-русинів образу Росії як загальноєвропейського страхопуда й дикої азійчини і стимулюючи таким чином українсько-сепаратистський напрям. Виникла нагальна потреба модернізувати ідейний капітал прибічників культурної і політичної єдності з «братнім» державно-адміністративним організмом, за що і взявся Михайло Драгоманов.

Задля реалізації потайних намірів було мобілізовано евристичний потенціал ідеологеми «Русі», розроблено псевдонаукову концепцію існування руської, великоруської, української і галицької літератур, а також «двох Росій»: реакційно-централістичної і демократично-федералістської. Апологія останньої домінує в його переписці з галицькими кореспондентами. Розуміючи вразливість багатьох своїх положень і настанов, Драгоманов намагався приховати справжені бажання за чепурними шатами панславізму, з-поза яких випинав панрусизм. І молоді

народовці (Мелітон Бучинський, Володимир Навроцький та ін.) відразу розгадали прихований замір, чинячи рішучий спротив таким інспіраціям.

Частково здійснити задуманий план Драгоманову вдалося, але на наступному етапі акції, коли внаслідок підступу, інтриг і судового процесу 1877–78 років у Галичині вдалося сформувати радикально-соціалістичний осередок (Франко, Павлик та ін.), що надалі став його ідеологічним оплотом на тутешніх теренах. Та історична доля розпорядилася, що зустріч влітку 1871 року у Відні отримала й інший вектор розгортання: завдяки їй було налагоджено тісніші стосунки галичан із київськими патріотами, що створило передумови для перенесення центру українофільського руху в Галичину.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, Мелітон Бучинський, Володимир Навроцький, віденська «Січ», молоді народовці, українофільство, москвофіли, національна самосвідомість, федералізм, русифікація.

Постановка проблеми. Одне з багатьох досі остаточно не з'ясованих питань духовної біографії Михайла Драгоманова – його галицько-руська місія. Як і більшість її сторінок, ця теж окутана таємницями, вигадками і кривотлумаченнями. Попри численні запевняння принципала про свою відданість українській національно-народній справі, багацько фактів заставляє піддати сумніву їх правдивість і бачити в його діянні намагання повернути Галицьку Русь, як висловився він був в одному з листів шеф-редакторові «Вестника Европы» Михайлові Стасюлевичу, «под сень родного (російського. – Р. П.) орла» [18, 205]. Окреслений замір помітний буквально з перших кроків акції. А безпосереднє його розгортання почалося під час зустрічі Драгоманова з представниками українського студентського осередку в Відні. Відтак мета пропонованого дослідження полягає в виявленні різних аспектів цієї історії.

Виклад основного матеріалу. Отож, улітку 1871 року Михайло Драгоманов відвідав Відень і вперше познайомився з членами тамтешнього академічного товариства «Січ», заклавши таким чином основи тісніших стосунків. Пізніше він надавав важливого значення цьому епізодові своєї громадсько-політичної біографії. Згідно з мемуарними свідченнями, зустріч викликала подвійне враження: з одного боку, зашкарублість і консерватизм, на межі з ретроградністю, мислення молодих галицько-руських народовців, а з іншого – їх палке бажання конкретних дій і поривання до обнови, змін і прогресу. Перше Драгоманов пояснював ментальними чинниками, духовним віном всієї галицької народності й делікатно означував в «Автобіографической заметке» «недоразумениями» в її «поняттях». Конкретними проявами вказаних тенденцій він називав австро-рутенство «клерикального пошиба и в литературе, и в политике», відсталість «в идейном отношении» від Європи, причому навіть більша, ніж у росіян («несмотря на свое более западное положение»), а особливо – упередження й забобони супроти Росії [див.: 9, 1, 54–55].

Внаслідок отого знайомства й подальшого листування зі студентами-січовиками нібито й визрів план, що його Драгоманов детально розгорнув у низці публікацій на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів, «Киевского телеграфа», а також Львівської «Правди» й «Друга». Він тримається, умовно кажучи, на трьох китах. В «Автобіографической заметке»

експлікований виразно один із них і контурно означений інший: «распространить в Галици украинское направление посредством русской (великорусской) литературы, которая своим светским и демократическим характером подорвет в Галиции клерикализм и бюрократизм и обратит молодежь к демосу, а так как демос там украинский, то украинское национальное самосознание получится там само собою» [9, 1, 55]. Сутність третього огранена в Листах до редакції «Друга». Вона передбачала пряму залежність і потребу синхронізації «горячого народного чувства» з ходом передових європейських ідей і з «действительно серьезной европейской наукой»: «национальное возрождение пойдет всего успешнее при служении народу в духе современной цивилизации» [9, 1, 410, 427].

Насторожують, як на незаангажований розмисел, у зізнаннях принципала два моменти: 1) українофільство в галицько-руському середовищі тоді було гей-гей як «распространено», а, згідно авторитетного свідоцтва Івана Франка, це був період «найбільшого підйому народно-українофільського руху серед галицько-руської молодіжі» [32, 133]; 2) підозріло на перший погляд виглядає друга частина твердження: «посредством русской (великорусской) литературы», що би то своїм світсько-демократичним характером сама собою напевне в Галичині молодь на народну стезю. Погодьмося, що сама вже теоретична передумова здійснення процесів українізації засобами російської літератури таїть не просто логічний парадокс, а й неприхований умисел. Поки залишу відповідь на питання про їх природу й сутність, а зауважу, що програма базувалася на двох теоретичних припущеннях: 1) про існування ефемерної *руської* літератури; й 2) про нібито іманентно властивий українцям, зокрема й галицьким, потяг до єднання з материнсько-російським організмом – своєрідний модерний варіант міфологічної «ностальгії за Раєм».

Причому вона, судячи з усього, почала укладатися в свідомості задовго до означених експлікацій. У кожному разі ще в 1868 році в першій подачі «Славянского обозрения» (стаття друкувалася в трьох номерах «Санкт-Петербургских ведомостей»: 117, 145 і 168) Михайло Драгоманов чітко й недвозначно оприявнив свої ідеологічно-політичні орієнтири: «дело объединения русского племени», яке вважав «одним из весьма важных вопросов» [11, 305], – а в праці «Литературное движение в Галиции» (Вестник Европы. 1873. № 9–10) вже окреслив загальний план дій і конкретні завдання, які належалося втілити. Для близького оточення ідейна скерованість цих публікацій не викликала сумнівів. Як висловився в одному з листів до автора Іван Рудченко, більше знаний у літературі як Іван Білик, земляк і приятель, а в ідейному сенсі й учень, вона «должна бы раскрыть глаза самим невидящим». Тут-таки він указував на «потайний», внутрішній нерв тенденційної зосередженості вчителя і на своє ставлення до нього: «Поощрение народовцев, их реализация через обрусение – мысль вполне, по-моему, верная» [16, 38].

Вихідною в публіцистичних інспіраціях Михайла Драгоманова стосовно «русских галичан» була теза, буцімто ті «всегда чувствовали себя слишком слабыми для какой бы то ни было самостоятельной жизни» [11, 302–303]. Причина такого становища – у надзвичайно низькому рівні

політичної свідомості¹ й бідності тамтешньої освіченої верстви. Це й заставляє бито шукати підтримки в сильніших політичних гравців, прилаштовуючись до їхнього «тона мыслей и тона покровительства» – причому навіть таких віковичних супротивників, як польські шляхтичі чи австрійські урядові кола. «По этим причинам у всех их в прошлом немало грехов, напр[имер] перед Россией» [11, 305]. Успішніше, якщо можна так сказати, гараздують на цьому полі галицькі українофіли (народовці). Та все ж «в самых основных началах» їхніх більше такого, що схиляє в бік Росії, тож за умови «правильного» коригування дієзи їх активність може бути корисна «делу объединения русского племени» [там само]. Адже культивована народовцями у формі історичних переказів, художнього слова, місцевих звичаїв і традицій «україноманія» сприяє формуванню й зміцненню в народних масах почуття соборності, кровної єдності з усім українством, а через нього – з усім «русским» (суспільним, державним, духовним, етнічним) організмом. Зокрема (і завперше), цю функцію виконували історичні джерела, усні й писемні, які руйнували офіційні схеми, буцімто галицькі *рутени* (*рутенці*), або *руські*, не мають нічого спільного ні з великоросами, ні з малоросами, а є окремою австро-руською спільнотою. Ні, переконували вони, українська минувшина тисячами найрізноманітніших ниток, «вузлів» і «вузликів» пов'язує австрійських русинів із наддніпрянцями і навіть збагачує їх етносвідомість елементами, силами, течіями й властивостями, які не мали свого, питома галицького ґрунту, а їхня словесність оприявнює і робить «своїми» події, до яких галичани начебто не причетні, як-от: Коліївщину, Національно-визвольну війну Богдана Хмельницького, саможертву за народну віру Северина Наливайка і т. ін. Головне ж, що соціально-політичні пісні й перекази утверджували народ як творця своєї історії, підносили його як єдиний оплот своєї віри й народності, без будь-яких метропольних «домішок» – австрійських чи польських. Відтак історична пам'ять «расширяла границы галицко-русского народа», доводила його єдність з усім українським національно-народним простором, а через нього – з «остальным русским миром», своєрідно виконуючи активну суспільно-політичну функцію, дозволюючи собі озвучити сокровенну думку Михайла Драгоманова, «собирателя земель русских». «Таким образом, если откинуть мелочи, личные промахи и т. п. и обратиться к сущности дела, оказывается, что украинские предания должны производить на галицко-русское общество и народ, и действительно производили, влияние в видах именно объединения Галиции с остальным русским миром, через посредство, конечно, мира южнорусского», – резюмував автор [11, 308].

Остання репліка значуща: вона визначає ключовий компонент задуманого політичного проекту. Річ у тому, що великоруська історична канва,

¹ Воно й не дивно, адже «единственной опорой им служит бедный и малоразвитый народ» та ще зрідка «воля правительства, которое по временам поддерживает и вообще не дает русинов в решительное рабство полякам, желая иметь в них на всякий случай орудие против поляков, которых верность австрийскому орлу всегда была довольно сомнительна».

«при всем ее всеславянском государственном значении», буквально переповнена брутальністю, нахабством і розпущеною. Це має свої пояснення в історії, психології, побуті, соціально-економічних обставинах життя й особливостях державотворчих потуг. Михайло Драгоманов указував на три мотиваційні складники вказаної поведінки – переважно зі сфери історичного детермінізму. По-перше, постійні сутички з дикою азіатчиною робили росіян брутально грубими, агресивними і жорстокими; по-друге, у зміцненні тамтешньої державності було задіяно немало кочової знаті, що неминуче передбачало асиміляційні впливи, зараження російської психіки багатьма рисами й властивостями самодержавної східної деспотії; і, по-третє, горнило централізації без жалю й співчуття перетопило силу силену елементів російської народної історії [див. там само, 311, 312]. За будь-яких умов збочення російської історії й російської душі, її напівдика природа здатні хіба відштовхувати галицьких українців, вихованих на європейських ідеалах. «Крайності» в українській історії, певна річ, теж були, як, наприклад, криваві сторінки боротьби з поляками, та вони «смягчаются каким-то героическим колоритом, которой носит эта борьба». Загалом же, «как по своему климату, почве, нравам, так и по истории Южная Русь во многих отношениях может быть названа показною стороною русской земли» [11, 313]¹. Через те увага галичан до етнології й історії Південно-Західної Русі, згідно задуму, сяк чи так прилучатиме їх до цивілізаційної місії розбудови російського космосу. До того ж не варто зупинятися на названих кроках. Хай там як, а діяльність в означеному напрямку «может возбудить чрезвычайно симпатическое отношение к нашему народу в западных славянах и постепенно введет их в круг общерусских интересов», позаяк «прямо и преимущественно вводит туда предания Руси Московской было бы просто непрактично»[там сам]. Русифікацію Галичини Драгоманов розглядав, таким чином, як перший крок на шляху до колонізації Московщиною всього слов'янського світу.

Тому його так і зачепила свого часу до глибини душі доля Угорської Русі й становище тамтешніх українців [детальніше див. у ст.: 7, 200–231], оскільки добачив у них ключ до розв'язання в пропагованому ракурсі проблеми південних слов'ян. І не лише їх: геополітичне становище Закарпаття дозволяло розгортати колонізаторсько-русифікаторський вектор у різних напрямках. Тривалий час заважала цьому відсутність зручних залізничних шляхів сполучень. Але названа перешкода була тимчасовою, бо «уже и теперь Киево-Волочиска дорога работает в этом направлении сильнее многих книг. А когда кончится дорога Стрыйско-Мукачевская из Галичины в Венгрию и вообще сеть венгро-сербских дорог да прорежется Киевская и Подольская губерния еще одною дорогою на Буковину, тогда малороссы будут ездить в Италию или даже в Швейцарию и Францию через славянские земли, а уж во всяком случае даже в Вену через мало-

¹ Надалі Михайло Драгоманов не допускав таких необачних тверджень і характеристик, подаючи український топос переважно в «тьмяному» й малопривабливому світлі, а якщо й були яскраві проблиски, то вони, мовляв, канули в лету.

русские земли» [9, 2, 483], – радів Драгоманов із природних, що так скажу, підстав своєї *idée fixe*, з якою саме тоді носився і в ілюзорних проекціях якої Україні надавав особливого значення. Усе ж не забуваймо, що мало-російський панславізм (а саме на ній була заангажована ота його нав'язлива думка), побіч усієї його утопічності й ірреальності, слугував для автора «Чудацьких думок про українську національну справу» не кінцевою метою, а лише, сказати б, пересильним пунктом на шляху до втілення вищої, набагато глобальнішої цілі, про яку йшлося вище. З іншого боку, означена ідея була в нього «позбавленою реального змісту», бо «не погоджувався вкласти її в державні рамки» [7, 223].

Механізми і внутрішня структура досягнення успіху тут однакові з пропонованими для Галицької Русі. Загальний начерк програми «обрусення» слов'янства Михайло Драгоманов подав у третій, останній кореспонденції огляду (№ 168), експлікувавши її в формі головних завдань для тамтешньої еліти. Мова в ній поки про західних слов'ян, та з усього видно, що система, так би мовити, відкрита. Отож, першим кроком на обстоюваному шляху мало стати впровадження «широкої освіти» в народні маси задля накопичення певної суми знань, усвідомлення своєї сутності й збереження, зрештою, своєї народності. «[...] Пусть словак, хорват, болгарин сознает себя словаком, хорватом, болгаринном, а потом уже он сознает себя и славянином», – цей, фігурально кажучи, своєрідний жест доброї волі покликаний був зворушити «недержавні» народи й перейнятися симпатією до «старшого» брата [11, 326]. А домогтися цього можна лише, не втомлюється повторювати автор, через посилення локально-місцевих елементів (мови, літератури, народної словесності, історії, побуту, звичаїв і традицій) в школі й народній освіті загалом. На сформованому подібними заходами ґрунті можливі подальші кроки, спрямовані на зближення й тіснішу єдність. Логічно, що наступними будуть різноманітні форми співпраці, узгодження спільних дій («сначала культурное») і взаємодопомоги задля досягнення певних політичних прав. І насамкінець – «влияние на образованный мир, активность в истории, подобная той, какую имеют другие великие (курсив мій. – Р. П.) племена» [там само, 325]. В арсеналі місцевих («обласних») провідників повинні бути свої, специфічні засоби, адекватні подіям і ситуації, й широко розгалужена система різноманітних напрямів діяльності, адже різні етноси перебувають у неоднакових історичних ситуаціях і на різних ступенях розвитку.

Свої стратегічні візії в публічних об'явах Михайло Драгоманов із зрозумілих причин подав загально й дещо завуальовано, а окремі положення формулював обтічно, з численними перифразами й евфемізмами, та висновки напрошуються очевидні й однозначні, а деталі видають справжні наміри. У кожному разі цілі взорують із його нотацій «надплеменні» і, сказати б, імперсько-значущі, ба – месіанські, що в самій природі російської душі. Виокремлюючи, скажімо, чехів як народність політично найбільш свідому і внутрішньо готову до самостійного життя, він почав розмірковувати – наче й ні з сього ні з того, – що аби можна претендувати на місію активного творця історії й привілеї «вінценосного» народу, а тим паче розраховувати на успіх вобумовленій справі, замало самої лише

національної волі й політичної свідомості, – необхідна ще, умовно кажучи, загальна маса: велика чисельність населення, господарсько-економічна міць, авторитет і становище в світі, традиції державотворення, харизма, врешті-решт. Тоді (що цілком слушно й справедливо) «большому народу, как большей экономической ассоциации, доступнее и большие культурные предприятия» [11, 328]. Задумаймося на хвильку: кому це все досягне?.. А трохи нижче автор артикулює думку, що задля утвердження свого становища між народами й можливості впливати на світові процеси «славянам выгодно было иметь общий орган в представительстве какого-нибудь языка», бо ж незручно та й принизливо якомсь: доводиться послуговуватися іноземними мовами (німецькою, французькою та ін.). Нема сумніву, що «в последнее время как на такой общий язык указывают на наш литературный язык, и, конечно, ему, как органу самого многочисленного славянского племени естественнее всего стать общеславянским органом (курсив мій. – Р. П.)» [там само]. Та, на лихо, ні урядові кола, ні освічена громада (через школу, пресу, книгодрукування, письменство, наукові рефлексії) не дбають як слід про те, аби російська мова і література спромоглася на загальнослов'янське визнання. Головна причина власне та, що народний напрям не став для них живою реальністю й безумовно-аподиктичною необхідністю, а часто навіть, на жаль, він набуває вигляду «весьма гибельного обскурантизма и исключительности».

Повен кипучої енергії, чиновницьких амбіцій і месіанських поривів, Михайло Драгоманов із завзяттям і політичним запалом узявся виправляти історичну ситуацію. Зазначена траєкторія і внутрішня логіка чину проглядають, власне, з його віденських перифраз.

Ентузіастичні захоплення й могутнє піднесення викликав цей приїзд і на січовиків. Ейфорія й захоплення межували з пієтетом і якоюсь аж наче побожністю. На природу таких бурхливих реакцій і відповідну їм бомбастуку вплинуло кілька чинників. Насамперед – загальна ідеологічна й емоційно-інтелектуальна атмосфера того середовища, в якому відбувалося дійство. Віденська «Січ», як і більшість наших студентських громад, формувалася на підставі не спільних інтересів чи ідейних переконань, а опираючись цілковито на національний принцип, тобто об'єднувала людей «руської народности». Відтак на початковому етапі життєдіяльності українське академічне земляцтво не вирізнялося активністю, вишуканістю чи розмаїттям діяння: «щотижневі сходи, культурно-розвагові заняття, підтримування зв'язків з рідною й чужинецькою громадськістю – були прикметними позначками характеру товариства в його початковому періоді» [15, 28]. Через це Остап Терлецький пізніше кепкував з «академіків», називаючи їх осередок «забавним товариством». Ініціативи Мелітона Бучинського в справі видання книг популярно-практичного змісту тривалий час не мали успіху через брак коштів та інтелектуальних сил, і в 1870 році побачив світ лише «Співаник для господарських діточок» Осипа-Юрія Федьковича. Зрештою, такий «обмежений до суспільного мінімуму» товарисько-культурницький алгоритм передбачався статутом: зміцнення й поглиблення товариських відносин усередині гуртка, а також із аналогічними слов'янськими організаціями. Задля цього було започатковані щотиж-

неві зібрання «з метою культурних та розвагових занять (вечірки з рецитаціями, співанки, танки, принагідні прилюдні виступи)» [там само, 25]¹.

Окреслені життєві форми й поведження визначали сильні й слабкі контури «Січі». Буквально з перших кроків товариство «стає на шлях змагань за національну рівноправність для свого народу в багатонаціональній імперії Габсбургів» [15, 10]. Однак «тіньовий» його бік випинав не менш гостро й різюче. Настанова на розважально-звеселяючі й популяризаторські заходи чи, власне, паліативи призвела до втрати нахилів до спільної духовної праці, нівелювання ідейно-політичних відмінностей і знеохочення до співіснування різних течій, поглядів, думок. Попри деякі заслуги й «поступові барви», попри окремі спалахи ідейного огнива, піднесення й широких дискусій над загальними теоріями, українська академічна громада у Відні, згідно Франкових висновків і спостережень, не виправдала сподівань і не виконала покладеної на неї місії. Широкі ідеї, попросту кажучи, часто-густо вироджувалися в «широкі фрази», а січовики «оставалися в переважнім числі людьми зовсім неосвіченими, галичанами і рутенцями в повнім значіню того слова» [32, 134]. Воно й не дивно, адже їх спосіб буття визначали не академічні бібліотеки чи інтелектуальні клуби, а ресторації, кнайпи й кафе-шантани («по мірі грошевих засобів»). «Наші товариства, особливо у Відні, є мимовільною копією німецьких буршеншафтів, котрих головна ціль – п'янство і поєдинки; от тим-то в кнайпі й є головний “суголосний ґрунт” наших віденських товариств, а “комерс”, т. є. п'янство, переплітане промовами, на які хто хоче теми, є головним тіпом їх товарискої роботи, головним єї об'явом», – визначав у загальних рисах сутність і характерні ознаки названих організаційних форм і поведінкових модусів Іван Франко [там само, 136].

«Розважально-ігрова» традиція, на жаль, переважала й надалі, коли січовики взялися до більш «серйозної» роботи. Зенон Левицький згадував, що – побіч із відчитами, лектурою, художньою самодіяльністю, зустрічами земляків – частенько «заходили ми до кнайпи, тобто дешевого ресторану, де не так то рідко кружляв між нами великий кухоль (поємности двох

¹ Тим не менше навіть такі скромні, помірковано-«забавні» заходи виправдовували початкову програму «Січі»: «вона розворушила місцеву громаду, створила зразок успішної організованости і стала приєднувати нових членів товариства та гостей з-поміж чужинців» [15, 25]. З іншого боку, січовики всіляко сприяли поширенню «національно-культурної інформації на тему свого народу й його незавидного соціального й політичного положення», ознайомленню чужинців з «його змаганнями до рівноправности в колі народів Габсбурзької монархії й належної йому самоуправи, що опинилась у польських руках» [там само, 26, 25]. Цьому сприяли передусім т. зв. «Слов'янські комерси», що тоді регулярно відбувалися у Відні. На них кожна слов'янська спільнота презентувала, згідно жеребу, чи доповідь на суспільно-політичну тему, чи пісенний (хоровий або ж сольний) номер, чи танок. «До славних традицій поколінь основників і послідовників “Січі” належали вірні відзначування роковин Шевченка й Шашкевича концертами й хорові виступи в імпрезах міжслов'янських організацій», – підсумовує розмову на цю тему дослідник історії товариства [15, 25].

літрів) пива» [цит. за кн.: 15, 38]. Над усім владарювала «буршівська» (молдецька) традиція німецького студентства, яке не могло «жити без комерсів, кнайп та двобоїв». «Їхні звичаї переймали подекуди й січовики», – додавав делікатно¹ самовидець [там само].

Власне, домінування «кнайпового життя» над духовними спонукками Франко називав однією з головних причин «безплідности «Січи» для історії розвою галицької суспільности». Поряд із ним кололи око дві інші «щербини» чи, властиво, хиби: «затіснене духових інтересів до спеціальних фахових студій», переважно медичних, що поглинали студентам весь час, «кі переживування широких, абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників» [32, 136]. Накладаючись, заявлені чинники призводили до застою й стагнації в молодіжному середовищі, а відтак і до того, що віденська «Січ» не змогла стати справжнім «авангардом галицько-руської суспільности на дорозі до поступу» і – як наслідок – «не виробила тої твердості переконань, ясности поглядів і незломности характерів, без котрої ані у нас, ані нігде на світі купка людей, хоч і як теоретично освічених, не може мати доброго і тривкого впливу на оточуючі суспільність» [там само, 137].

Давніше головним посередником у взаєминах між українськими і галицькими діячами був Пантелеймон Куліш, котрий ані своєю вдачею, ні демонстративною зверхністю й безумовністю суджень, ні поглядами на національну минувшину не сприяв зближенню, а радше – навпаки. Почергово він розсварився з Омеляном Партицьким, Анатолем Вахнянином, Михайлом Подолинським, Володимиром Барвінським і тільки й лагодив сяк-так, що з Іваном Пулюєм та Олександром Барвінським. Галицько-руські патріоти, зокрема й віденські січовики, приглядалися з надією до інших заїжджих гостей з-за Збруча як до ймовірних претендентів на роль авторитетного «комісіонера»: Аркадія Йонина (відвідав Львів і Відень наприкінці 1869 року), Михайла Старицького (перебував у Львові в червні 1870 року), Олександра Русова (їхав у Відень через Львів навесні 1871 року). Тоді ще не йшлося про перенесення центру свідомого українства на терени Галичини, а лише про підмогу фінансового виживання «Правди», про інтелектуальну підтримку народовецького органу або ж про загальну оруду національного руху. Однак налагодити більш-менш міцні й певні стосунки через згаданих осіб не вдавалося, позаяк були це фігури «нижчого» рангу в українофільстві, які, до всього, не бажали брати на себе відповідальності й не виявляли особливої ініціативи в цьому напрямку.

І ось наприкінці червня 1871 року наvertsає в цісарську столицю Михайло Драгоманов. Радості студентському товариству, зокрема його проводу, не було меж. «Нарешті діждали ми спізнати у Драгомані душу-чоловіка, що за ним якнайкращого надіялись можемо. Порозумівшись доволі, ми тим часом деякі артикули і постановили, доки ви виробите програм цілковитий взаємин наших з закордоном. Яко лояльні горожами сесь і

¹ Пор. його обережне «подекуди» з більш відвертим «не так то рідко» стосовно величезного кухля пива.

тойбічні працюватимемо для свійської науки і просвіти, одні других виручаючи, єднаючись при всякім спільнім заході. Правду нашу заступатимемо, доки громадський журнал повстане, в “Основі” (львівській) і в російських ліберальних журналах за посередництвом закордонців», – захоплено сповіщав Мелітон Бучинський – а саме він тоді (від 24. XI. 1869 до 1. XII. 1871) очолював «Січ» [див.: 24, 354]¹– свого приятеля й однодумця Володимира Навроцького в листі від 8 липня 1871 року [цит. за ст.: 28, 72–73].

Драгоманов як людина і як громадсько-політичний діяч на позір являв собою духовно-психологічну антитезу «Ратая»: один шалений і несамопитий, не перебірливий у словах і звинуваченнях, а другий розважний та умірковано-спокійний; один гордий, зарозумілий і аподиктичний, а другий «в обходженю поєдинчий та уймаючий вельми»; один автократичний, вічно обтяжений підозрами в розтраті громадських грошей, а другий довірливий, би то безкорисливо добрий і схиляє до формування власної позиції. Особливо імпонували «академікам» у Драгоманову запал до праці й «бажання якнайкраще прислужитися українській справі» [див. там само, 72]. У стані зачудування й ейфорійного запаморочення тоді вони ще не розібралися, де маска, а де справжня сутність людини. Разом узяте, усе це й призвело, що Мелітон Бучинський, як зізнавався тому-таки Навроцькому в листі від 20 грудня 1872 року, «йому записав душу навіки» [цит. за тим самим джерелом, 75]. Дефінітивне визначення значуще, контрадикційне й полісемантичне – особливо ж із огляду на внутрішню динаміку їх подальших стосунків.

Як можна зрозуміти, Бучинський належав до «тих немногих спосібних і щирих людей, що в різні часи бували душею «Січи» і силувалися

¹ Під час своєї каденції головою української академічної громади Бучинський започаткував видавничу діяльність. Ініційований ним у 1870 році гурток «Товаришів просвіти» поклав своїм завданням тиражувати популярні книжечки для народу. Зокрема, власним коштом Мелітон Бучинський видав «Співаник для господарських діточок» Осипа-Юрія Федьковича (Відень, 1869). За це автор дякував йому «цілим серцем» і гостював у нього в Станіславові. «Бучинський хотів також надрукувати і його «Буквар», але Ю[рій] Федькович не погоджувався на правописні зміни» [там само, 364].

На жаль, тоді цим справа й обмежилася. Зате почин підхопили наступні очільники «Січі». Так, на загальних зборах товариства 3 травня 1873 року було прийнято рішення змінити статут – з акцентами у бік власне наукової, літературної й видавничої діяльності. Наслідком стала поява першого тому Маркевичевої «Історії» й першого загальнодоступного зібрання творів Тараса Шевченка в Галичині в чотирьох томах (інші заплановані й підготовлені до друку видавничі проекти, зокрема, другий том «Истории Малороссии» й «Популярну антологію», не вдалося зреалізувати через урядові репресії проти галицько-українського студентства 1877 року) [див.: 15, 30]. А в кінцевому результаті «з таких скромних початків розрісся в пізніших десятиріччях літературно-науковий рух, що вхопив у свій засяг усю січову спільноту в поєднанні з крайовою видавничою діяльністю Т[оварист]ва ім. Шевченка (згодом Наукового Т[оварист]ва ім. Шевченка) й науково-публіцистичною працею придніпрянських діячів» [там само, 28].

двигати єї наперед» [32, 137]. Не випадково його в 1874 році «було іменовано почесним членом «Січі», підкресливши тим заслуги перед товариством» [24, 354–355]. Тож повів нового духу, а тим паче – перспектива всеукраїнського національно-визвольного чину, викликали в енергійному спудеєві шквал райдужних емоцій і просвітлень, аж до паралічу в певному сенсі мислених центрів і втрати здатності тверезих оцінок і адекватності, що так скажу, умовних рефлексів¹. Та ейфорія й засліплення були, на щастя, поверховими, а відтак короткотривалими. Привів до тьми і, як кажуть, опустив із чарівно-феєричного піднебесся на грішну землю той, хто, власне, збурих нестримні й нерозсудливі емоційно-психічні ефекти, заповзявшись переманити нового знайомого в свою «віру» й насильно нав'язуючи свої ідеологеми, світоглядні штампи й кліше.

Самовидці з обох боків (із табору його прихильників та супротивників) в один голос стверджували, що Михайло Драгоманов досконало володів, фігурально кажучи, мистецтвом прихилити до себе співбесідників і легко зав'язувати приятельські стосунки з ними. Принаджував він насамперед простотою в поводженні й самій манері себе тримати, безпосередністю в спілкуванні, балакучістю й дотепністю, що мали б посвідчувати водночас і душевну доброту, і глибокі знання та й – загалом – широкий інтелектуальний кругозір. До того ж подавалося це природно й невимушено, наче органічно випливало з його істоти, а знаки «професорської важности» губилися – принаймні на рівні сугестій та інспірацій. «В его поведении не было ничего светского, никакой любезности, но совсем особая, спокойная простота, как бы внушенная абсолютным сознанием своего достоинства», – згадувала Олександра Баулер (Гольштейн), котра безпосередньо пережила зауважені магічні впливи [2, 101; див. також 8, 128, 131 та ін.].

Окрім атмосфери щирості й довіри, Драгоманов буквально з перших слів намагався декларувати зневагу до загальноприйнятих речей та суджень, пріоритети нестандартного й оригінального мислення, що, звісно ж, не могло не імпонувати ймовірному адептові. Уважно вислухавши гостя чи співбесідника, він усім – поставою, жестами й мімікою, мирним і добродушним тоном оповіді – схилив свого візаві до відвертої дискусії й «розсекречування» себе. Немало важив і зовнішній вигляд, зокрема приємні риси обличчя розмовника. «Красивым его нельзя было назвать, но широкий высокий лоб, наверх зачесанные каштановые волосы и особенно – большие глубоко сидевшие глаза, зоркие и насмешливые, делали это лицо значительным, необыкновенным», – передавала свої враження щойно згадувана Олександра Баулер [2, 101].

¹ Додам, що тривалий час він сприймав Драгоманова більше як символ – о свята простота! – «Великої України». Подібні метаморфози пережив, до слова, пізніше й Іван Франко. Показово, що останній виступив одверто (до того були на інтуїції, внутрішньому чутті усталені окремі антитези, художні чи наукові, його поглядам і настановам) проти ідей і позиції духовного вчителя, коли відвідав Київ і, зрозумівши реальний стан справ в українофільському таборі, позбувся полуди.

Особливого ж значення надавав Михайло Драгоманов першій зустрічі, коли власне закладалися основи враження й симпатії. Той чи той алгоритм поведінки формулювала конкретна ситуація. Евристичний потенціал «початкового» неординарно-самобутнього впливу здебільшого мав колосальний ефект і визначав характер емоційно-психічної реакції. Словом, усі душевні якості, нервово-психічні компоненти й «зовнішні» чинники були спрямовані на отримання позитивного кінцевого результату. За подібною схемою діяв він, треба гадати, і в цьому випадку.

Тим паче, що для Мелітона Бучинського і товаришів це були справді щиро соборні бажання й наміри, цілком підпорядковані українській національній справі. У співпраці з Драгомановим він побачив реальні підстави й запоруку для тіснішого єднання галичан і наддніпрянських українців. «З молодечим запалом захопившись гадкою про тісніший зв'язок галичан з киянами, як чоловік дуже енергійний й ініціативний [...], він потрапив зробити сей свій випадково зав'язаний зв'язок з Драгомановим осередком нових галицько-українських взаємин – котрих нервом служило його листування з Драгомановим, особливо протягом перших двох літ, 1871–1873 (до другого приїзду Драгоманова до Відня і Львова)», – нотував з цього приводу Михайло Грушевський [5, 6].

Зі спогадів самого Михайла Драгоманова випливає, наче й принагідно навідався він у цісарську столицю. Кирило Студинський так прямо й резюмував ці свідчення: «по дорозі з Берліну до Гейдельберга, в своїй першій заграничній подорожі», він із дружиною й п'ятилітньою донькою «заїхав до Відня» [28, 71]. Хоча зовсім воно було не «по дорозі» – принаймні з географічного погляду: це однаково, що їхати, скажімо, з Києва до Житомира через Полтаву чи Харків. Якщо виходити з того, що головною метою відрядження Драгоманова за кордон було розширення і поглиблення наукового кругозору, то Відень теж дещо «випадає» з цього контексту. Авжеж, що він «став цивілізаційною Меккою прочан з усіх кінців імперії, а то й широкого світу», був тоді в осередкові європейської «науки, технології й культури, зокрема літератури, музики й мистецтва» [15, 19]. Усе ж окрім хіба слов'язознавства (Франц Міклошіч, Ватрослав Ягіч) його досягнення мали дещо інший, скажу так, вектор, ніж науково-естетичні зосередження Михайла Драгоманова: медицина (Йоган Шніцлер), психологія (Ернст Мах), архітектура («романтично-еклектична школа Петера Нобіля в Академії мистецтв і ціла низка майстрів-архітектів, як фон Зікардсбург, Ван дер Нюль»; «будівельна бідермаєрська школа Дангавзера тоді й десятиріччя пізніше надавала свій відпечаток і мебельному віденському стилеві»), музика (Бетховен, Брамс, Брукнер, Вагнер, Моцарт, Шуберт), література (драматург-трагік Грільпарцер і «віденський Арістофан» Нестрой), а ще – «популярний виразник академічного мистецтва Ганс Макарт, професор віденської Академії Вальдмюллер та багато інших мистців академічного, прикладного й декоративного роду тієї барокової доби в Відні». Не міг мати для Михайла Драгоманова притягальної сили й «прикметний інтелектуальним колам віденський богемний дух “камерадери” (товариськості) при обміні думок в дискусіях і розвазі по віденських каварнях, яким дав почин наш земляк Юрій Кульчицький в XVII ст.,

як і зверхній настрій відпряження, питоменний віденській публіці під відомим поняттям “Gemuetlichkeit” (вигоди, невимушеного побуту) в кайзерівській столиці», що «робили її магнесом для світових туристів, зокрема адептів науки, мистецтв. політики» [там само, 20].

З листа Мелітона Бучинського до Данила Танячкевича від 22 серпня 1871 року випливає (а такий висновок автор робив, найімовірніше, зі слів самого гостя), що Драгоманов спеціально приїжджав у Відень, «щоб зав’язати взаємини з нами» [цит. за ст.: 28, 73]. Мабуть, що так воно й було, тільки ж Бучинський тоді не здогадувався, навіщо це йому потрібно і який внутрішній мотив спонукав його до такого кроку. Адже київські патріоти не давали тоді Драгоманову мандат на такі переговори¹. То інше питання, що вони були не проти зав’язування знайомства, а січовики скористалися цим епізодом для налагодження тісніших взаємин з українцями. Ба й загалом – тоді він у Громаді ще не відігравав якоїсь більш-менш помітної ролі а навіть (і на це маємо багато відомостей) слабо уявляв собі, що там відбувається. У кожному разі, коли Володимир Навроцький звернеться невдовзі з пропозицією співпрацювати в оновленій «Правді», для Михайла Драгоманова стане новиною і великою несподіванкою, що часопис виходитиме за фінансової (і не тільки!) підмоги киян². Поки ж історична фортуна лише готувала йому місце провідника одного крила українофільського руху.

Офіційно Михайло Драгоманов їхав за кордон для підготовки до професури з всесвітньої історії й написання докторської дисертації. Предметом його зацікавлень була римська історія й релігійні рухи в ній, а темою наукового дослідження обрано, зокрема, культ Мітри. Неофіційно ж він займався від часу зближення з українською київською громадою (1863–1866) народною словесністю, насамперед історичними й політич-

¹ Згідно спостережень і висновків Михайла Грушевського, не йому, а представникам поступової молоді й першим українським соціалістам Сергієві Подолинському й Миколі Зіберу («началоположнику українського марксизму») в 1871 році давали рекомендації лідери Старої громади для львівських і віденських українців з метою налагодження тісніших стосунків [див.: 5, 9].

² Та й сам він в «Автобиографической записке» зізнавався, що коли повернувся з-за кордону, то застав на батьківщині багато для себе нового й неочікуваного: «В Киеве я застал большое оживление украинцев. Старшие (б[ольшей] ч[астью] учителя гимназий) составляли зерно новооткрытого Юго-Западного отдела Р[усско-го] географич[еского] общества, молодые, студенты, собирались в кружки и работали над словарем, подумывали и о популярных книжках. Но не понравилось мне в киевских украинофилах многое: во-первых, уступчивость официальному миру и заигрывание с консервативными кругами, а в молодежи даже вражда к “радикалам”, как тогда звали социалистов; во-вторых, большая отсталость от европейских идей, научных и политических, и претензия решать все вопросы одним национальным духом, как у моск[овских] славянофилов» [9, 1, 57–58]. Як можна зрозуміти зі змісту й тону оповіді, про все це раніше він не знав, а якщо й довідувався про дещо з епістолярного спілкування, то не передбачав, що процеси зайшли аж так далеко.

ними піснями, що їх спільно з Володимиром Антоновичем готував до видання. Обов'язком Драгоманова було написання порівняльно-фольклористичного коментаря. Відразу й поринув, як кажуть, із головою в цю роботу, збираючи відповідну літературу й тексти¹. А водночас і поряд відбувалося ближче знайомство з європейським життям, його культурними і соціальними аспектами. Найбільше ж його «займали політичні відносини, і спеціально питання, яке стало його спеціальністю – державна політика в відносинах до народностей недержавних» [5, 7]. Висловлюючи наведену думку, Грушевський брав до уваги співробітництво Михайла Драгоманова (від 1865 року) в «радикально-ліберальному» щоденнику «Санкт-Петербурзькі вестники» і «помірковано-ліберальному (чи помірковано-консервативному, коли хочете)» «Вестнике Европы», пояснюючи такий широкий спектр зацікавлень потребою його громадського темпераменту, який всюди і завжди потребував публіцистичної трибуни», з одного боку, а з іншого – «потребою [...] бюджету» [там само, 8]. Та навряд чи мотиваційні складники подібної зосередженості могли бути заміщені одним чи навіть двома «знаками».

Тож з усього видно, що в Відень Михайло Драгоманов їздив навмисно, маючи на оці свої плани і завдання, які прямо волів не освідчувати. Тут не місце детальніше зупинитися на проблемі місії Драгоманова в Галичині. На загальне погоджуюсь із думкою Михайла Мухина, що в його особі «не можна не вбачати висланця російського лібералізму, все одно, чи він діяв з доручення якогось ліберального гуртка чи редакції, чи він [...] робив цю повноважну працю з власної охоти та з власного почину: все одно він діяв в інтересі московського лібералізму, а в висліді – в інтересі московської держави (“імперії”, як він сам любив висловлюватися) і московського імперіалізму» [19, 108]. Залишу відкритим і сформульоване питання, чи робив він це з власної ініціативи, чи діяв за чіткою намовою або ж указівкою, бо на нього навряд чи й можна дати сьогодні однозначну відповідь. Хай там як, а до корпусу його мемуарних зізнань варто приглянутися детальніше.

Тоді про все – своїм порядком. Почну з листа Драгоманова німецькому економістові Альфонсові Туноу, відомого в наукових колах більше як «Автобиографическая заметка». Про віденський епізод у ній згадано принагідно – у контексті розмови про свої наукові й громадсько-політичні зацікавлення й загального суспільно-історичного тла, на якому це відбувалося: «Из Лейпцига я поехал в Баутцен, Прагу, Вену и стал знакомиться с славянами и в частности с нашими соплеменниками – галичанами» [9, 1, 52].

Дещо «розширивши» географічну панораму, зауважу, що сам уже маршрут спонукає до запитань і наводить на певні роздуми: Київ, Берлін, Лейпциг, Прага, Відень, Гейдельберг, Флоренція... Утім, він лише здалека спрямовує думку в конкретне аналітичне русло. Є й більш присутні маркери.

¹ Наукові зближення з січовиками відбулися значною мірою теж унаслідок фольклорно-етнографічної активності молодих віденських ентузіастів.

Принаймні три пункти чи, радше, «позатекстові» аспекти видають у цитованому фрагменті глибинні мотиви авторських емфаз. Перше: ця поїздка мала місце після неприємних вражень від ставлення берлінців (мова про «высшие классы берлинского населения») до слов'ян, передусім до росіян: зверхність і зарозумілість, національна нетерпимість і расова ненависть. Нагадаю, що саме в ті роки (кінець 1860 – початок 1870) відбувалися складні й неоднозначні процеси об'єднання німецьких земель навколо Пруссії й формація кайзерівської імперії, що являло собою неабияку загрозу російським стратегічним інтересам у Європі, зокрема (чи, може, навіть перш за все) в слов'янському геополітичному просторі. «В Лейпциге я нашел больше мягкости», хоча на загал і там панували би то подібні тенденції¹. Другий і третій пункти виражають наслідки його поїзди: своє бачення слов'янської проблематики Драгоманов узагальнив у низці публікацій на сторінках «Вестника Европы» і львівської «Правди». Згідно цих висновків і спостережень, процеси, що відбуваються на тамтешніх землях, «можно назвать эмансипацией славян» [9, 1, 52]. Зрозуміло, що «германская раса» їм чинить спротив, намагаючись підпорядкувати своїй державній волі тамтешні народи, але й політика російського абсолютизму в зазначених питаннях ніскільки не краща. Адже у слов'янському світі на нього «смотрят как на освободителя и конкурента воинственному германизму», а діючи суголосно з ним, змагаючись із ним за панування над слов'янськими «братами» і вдаючись до аналогічних прийомів і засобів денационалізації, російський уряд «есть в сущности сознательный и бессознательный союзник последнего, особенно того, когда он, желая подражать Пруссии, пробует «обрусение» западных провинций России, подобно тому как Пруссия германизирует свои восточные провинции» [там само]. Зі сказаного напрошується однозначний висновок: «вм[есто] политики централизации и обрусения во всей западной половине России приличнее политика самоуправления областей и национальностей, основанная на демократическом принципе» [9, 1, 52–54]. «Такая политика даст России особенную силу (курсив мій. – Р. П.) и в западном славянстве и в восточном вопросе», – констатував Михайло Драгоманов. Інакше – крах російського абсолютизму, а відтак і доля самої Росії викликає тривогу, оскільки до інших форм і принципів державно-політичного життя в ній не створено передумов. Навіть із цих зізнань очевидно, що для Драгоманова на першому місці було не звільнення слов'ян від чиеїсь залежності, а становище Російської імперії в «сусідньому» світі, а властиво – її зверхність, що звично кваліфікується визволенням.

Цитовані пасажі – це, по суті кажучи, квінтесенція чи в крайньому разі стисле резюме ідей і положень, висловлених автором у написаній

¹ Заангажованість автора і підпорядкованість його свідчень «вищій» меті, себто існування в них потайних кодів, причому пізнішого походження, проглядають навіть із приміток. «Я заметил, что в Берлине только одни социал-демократы отличались вежливостью», – доповнював тут-таки свій наратив мемуарист [9, 1, 51]. Бо ж ставлення останніх до національних бажань недержавних народів добре знане.

приблизно тоді ж програмно-публіцистичній студії «Восточная политика Германии и обрусение». У ній уперше [детальніше див. у моїй ст.: 23] системно і всеосяжно, на повну, сказати б, шкалу було поставлено питання співіснування «Центру» й «окраїн», великих державно-централізованих утворень і колонізованих ними земель та народів. Її, цю проблему, Драгоманов осмислює в контексті боротьби головних імперських хижаків, насамперед Росії й Німеччини, за нові території, володіння й ресурси – передусім за слов'янство.

Поштовхом до написання праці стали зовнішні та внутрішні ризики й загрози існування Російської імперії. Перші пов'язані з утвердженням у європейському монархічному просторі Пруссії, котра внаслідок воєнної звитяги 1866 року над Габсбургами значно послабила позиції останньої¹ і почала зазіхати на сусідні землі й нав'язувати свої пріоритети «старушке» Європі. Франко-пруська війна стала наочним цьому підтвердженням. Звісно, що «германізація Європи» – «программа будущего для прусской политики», зате претензії на «Царство польське», більша частина якого після поділу Речі Посполитої потрапила під владу російського абсолютизму, були цілком реальні й помітні неозброєним оком: «действительно есть в Германии люди, которые засматриваются на него» [10, 30, 20].

Ідейно-концептуальне осердя компендіуму становить обґрунтування положення, що досвід вирішення національного питання «во всей западной половине России» демонструє повне банкрутство політики централізовано-адміністративної (тобто через заборони, репресії й переслідування) русифікації, тож заважає укоріненню російського абсолютизму в слов'янстві. І справа не в русифікації як такій (навпаки – її необхідно чимскоріше проводити й посилювати, аби протистояти напору колонізації чи германізації), а як вона здійснюється (грубо, брутально, поліцейськими методами) і наскільки ефективно. «Насильне встановлення національної єдності», викорінення націоналізму вогнем і мечем не просто дискредитує національно-державну політику і монаршу владу загалом, а загрожує існуванню цілості імперії, підриває її авторитет у світі, заважає зміцненню, росту й підсиленню впливів.

У розумінні ж Драгоманова русифікація означала розвій «місцевого» культурного пагіння – тільки не задля нього самого й не во ім'я утвердження власної нації, а задля «дела русской народности». Усе це він називав «естественным ходом истории» і закликав усі державно-урядові, громадські і наукові сили узгоджувати свої дії з його ритмами як єдино правильною й ефективною тактикою. А вона полягає, не втомлюючись повторювати, в «пресечении революционных попыток и рассечении узлов социальных, а затем, для окончательного обрусения края призовем на помощь свободу слова, науку, искусство, и дело русской народности не

¹ Габсбурги, що перед тим (1859) зазнали поразки в Італії, змушені були гамувати свої апетити щодо земель на захід (німецьких) і на південь (Італія й Балкани) від своїх кордонів, а навіть піти на радикальні політичні реформи, зокрема в державно-національній сфері

только не пропадет, но пойдет успешнее (в обох випадках курсив мій. – Р. П.)» [10, 78]. Кінцевий пункт такого державно-політичного поступування визначено чітко й недвозначно («окончательное обрусение края»), і українофільство завдяки своїм успіхам у сфері науки й літератури нібито теж допомагало його наближувати¹.

В «Австро-руських споминах» ретроспективна картина не набагато ясніша, зате окремі акценти і твердження увиразнюють концептуально-ідеологічне осердя авторського поступування і спонукають до історично-інтертекстуальних пошуків. Як можна зрозуміти, згадувана емансипація слов'ян таїла в собі певні загрози для російської державно-екзистенціальної парадигми, і зокрема для його світоглядних прихильностей. Передусім тому, що вона розгорталася в фарватері націоналістично-сепаратистських вимог і змагань, регенеруючи й стимулюючи відповідні емоції й рефлексії. Роздратованість і неприхована лютість за подібні імпрези пробиваються з-поза «сердито-уїдливих» слів, зворотів, евфемізмів Михайла Драгоманова. Утім, дамо слово самому «стерновому» політичному проекту. У Відень «приїхав я літом 1871 р. з Берліна через Саксонію, де я успів побути в Лужицькому Будишині, познайомитись з почтивими Смоляром і Гурником і відновити свої слов'янські симпатії, і через Чехію, де я проживав у Празі саме в часи Гогенвартовсько-Йеречкового міністерства, чеських планів про корону Вацлава і німецьких контрпланів і де я міг наглядно бачити, в який безвихід і до якого вузьколобства та безпринципності можуть дійти люди навіть великих талантів і незвичайної енергії, коли поставлять собі на перший ряд цілі формально-націоналістичні» [9, 2, 170].

Прямо чи опосередковано в цьому мемуарному фрагменті названо головних дійових осіб, протагоністів «галицького дійства», починаючи (маю на увазі не значущість, а послідовність оповіді) від «расових ненависників» німців і закінчуючи начебто несвідущою й збаламученою чужинськими впливами українською академічною молоддю. Остання мала позбутися рецидивів політичної хвороби і шкідливих «звичок». Свідомо чи ні, але вона стала жертвою чужих авторитетів і ворожих інсинуацій.

В одному з листів до Мелітона Бучинського з початку 1873 року Драгоманов обґрунтовував примат «домашньої» роботи над закордонно-емігрантською. Сподіватися з Цюриха порятунку чи змістовної програми дій не доводиться, бо ані тамтешні великороси, ні, зрештою, доморощені патріоти не здатні на національно-визвольний порив чи бодай на теоретично-ідеологічну доктрину – через їхні погляди, заангажовані у всілякі догми й пересуди, інтелектуальні можливості та й саме становище. Бо що вони, кажімо широко, можуть запропонувати? Невже хтось серйозно сподівається, що «провозгласять нам права на самостайність». Та й «на яку

¹ Українофільство (як і білорусофільство, як національний рух у Литві) тлумачилося Драгомановим, таким чином, як суто культурологічний рух і своєрідне заборолло проти польських каверз, як сепаратизм від Польщі, і якби уряд (і російська освічена суспільність) із розумінням поставилися до подібних дій, то хтозна, чи й дійшло б до повстання 1863 року.

самостайність? – ставив автор запитання і за принципом апокризи сам на нього відповідав, узагальнено-неозначено й багатозначно: – Звісно яку!» [20, 261]. Не треба бути геніальним провидцем чи віщуном, аби передбачити, що вона, по-перше, взірцем матиме чужий досвід (приміром, Угорщини або ж Чехії), який базується на дещо інших, ніж у нас, соціально-економічних та політичних реаліях і має принципово інші вихідні начала й принципи структурування, а по-друге, обґрунтовуватись вона буде винятково історичними правами, які не здатні охопити всю багатоманітність наших буттєвих форм і проявів. Якщо вже орієнтуватися на світові взірці, то найбільш придатним для нас був би, на думку Михайла Драгоманова, приклад швейцарської чи американської федеративних спілок. «Та “царство небесне іудится”, а не печетця зразу заґряничними прокламаціями», – повчально і, сказав би Шевченко, «не без моралі» провадив він. – Швидше воно спечетця для нас у земських зібраннях у Росії, ніж у типографіях у Цюриху» [там само].

Різкі апеляції й оскарження в бік Цюриха в контексті розпочатої розмови не випадкові: він був тоді центром соціально-революційної активності. А період, про який мова, – це, за атестацією Михайла Грушевського, його «дуже горний час»: «боротьби комуністів, поміркованіших соціалістів і бакунінців. До того примішувались спеціальні російсько-українські теми: питання про українську самостійність, не тільки культурну, але й державну, і великоросійський соціал-революційний якобінізм, про потребу єдиного фронту проти спільного ворога і відкладання національних справ «на другий день після революції»» [5, 22]. Оскільки цюришани часто навідувалися у Відень, то ідейні імпульси передавалися безпосередньо сюди, і «сі пляни й дебати захоплювали в свою орбіту віденських українців», з-поміж яких особливо вирізнялися активністю Мелітон Бучинський й Остап Терлецький. І треба гадати, що тамтешня ідеологічна атмосфера достатньо наснажила радикально-соціалістичними і націоналістичними струменями, бо ж не випадково Сергій Подолинський¹ запалився думкою саме в Відні організувати український чи навіть всеслов'янський соціалістичний центр, суголосний багатьма пунктами з націоналізмом. Відтак гарячих тутешніх «академіків» належалося перевиховати, посвятивши в нові сутності, й зробити адептами нового, «демократичного» віровчення. Собі ж Михайло Драгоманов відводив, як впливає, роль патрона ініціацій.

Пильна увага й гнівно-саркастичні реляції Михайла Драгоманова про чеський патріотичний рух теж підпорядковані «задуму». Окрім того, що сам він вів перед у національно-визвольній борні², та ще й схилив до «формально-національних» збочень, заражаючи вірусом сепаратизму,

¹ Михайло Грушевський називав його, скориставшись пізнішою політичною термінологією, «свого роду українським “соц[іал]-революціонером марксистом”» [див.: 5, 26].

² Що, до слова, публічно визнавав Михайло Драгоманов (див. хоча б часті пасажі на цю тему в «Антракті з історії українофільства (1863–1862)»).

сусідні народності. Особлива приязнь і дружні взаємини панували між чесько-словацьким та українським студентськими земляцтвами у Відні. Не дивно, що співоче товариство «Slovansky Sprevacky Spolek» було задіяне в березні 1866 року в урочистостях з нагоди 5-их роковин смерті Тараса Шевченка, проведених у столиці Габсбургів народовецьким гуртком – «перше відзначення його пам'яті, що поширилося згодом на всю Галичину і стало загальнонаціональною подією в Україні». Натомість тамтешні українці прилучилися до відкриття Празького театру, брали участь у похороні Коллара і т. ін. [див.: 15, 22, 23]. Виникла нагальна як для «державника, що в різнонаціональній державі признає панування чи то духовне та політичне верховодство одної нації, а потреби і жадання інших націй мірить потребами й інтересами цілої держави» [30, 45, 428], необхідність будь-що-будь відмежувати українських національний рух від чеського, демонструючи якомога його обмеженість і безперспективність. Робити відверто це було неможливо, бо успіхи останнього стали незаперечні, тому доводилося вдаватися до всіляких викрутасів, альянсів і перифраз.

Отож, навіть із цитованого фрагменту про «політичний» маршрут Михайла Драгоманова в Відень напрошується висновок, що його завданням було забезпечити українських провідників від подібного до чеських націоналістів «вузьколобства та безпринципності» чи бодай пригасити полум'я українського рисорджименто. Для цього він обрав «просвітницький» метод втаємничення, посвячення в візії «нової», «демократичної» Росії, котра би то для галичан – terra incognita: з погляду географії, історії, літератури, соціальних наук і т. ін. Першим ділом необхідно було подолати, знівелювати оту аберацію, позбутися згаданих кривотлумачень і ймовірних відхилень від істини. Відтак і програма дій народовців мусила зазнати принципових змін і докорінних перетворень: «[...] Через те все ми мусимо виходити навіть у своєму автономізмі не від трактатів і навіть не від принципу національності (котрий панрусисти повертають проти нас), а від загальних ліберально-демократичних принципів політичних і культурних та вести роботу знизу вгору, не брикаючись проти москалів як нації, а навіть добиваючись вкупі з ними вольності індивідуальної й краювої, в рамках котрої тільки і може поставитись серйозно і наш національний принцип» [9, 2, 172].

Реалізацію декларованих настанов Михайло Драгоманов почав буквально з першої зустрічі й перших сторінок листування з молодими народовцями. Провідні тенденції його енциклік до галицьких кореспондентів не просто синхронізують з окресленим планом, а конкретизують його, наповнюють «живим» змістом й оприявнюють шляхи розгортання задуму.

Переписку з Мелітоном Бучинським він починав у звичній для себе манері. Перш за все необхідно було ввійти якомога в довіру й зробити партнера прихильним до себе та до своїх ідейних принципів. З огляду на це волів не помічати деякі дражливі для свого духовного єства теми й мотиви, як-то, надмірну увагу адресата до церковно-релігійних атрибутів, національні константи як основоположні в діяльності молодого галицького українства і т. ін. Найбільш надійний шлях до порозуміння, взаємної довіри й формування гуртка спільників та однодумців – об'єднати клієн-

туру спільною справою, інтересом, задумом. Тому більшу частину листа-відповіді на перше послання Бучинського Михайло Драгоманов присвятив власне цим питанням. «Книжні справи», себто бібліотека рекомендованої для галицьких українців літератури, видання творів Юрія Федьковича, фольклорно-етнографічні матеріали про гуцульський край – ось далеко не повний їх перелік. А поза тим – свої поради, наче й ненав'язливі, обережні настанови й ідейні інстиляції. Їх стержневу вісь, як неважко було й передбачити, формують ті, що стосуються ставлення до російських атрибутів.

Пробний камінець кинуто на перших же сторінках. «Боюсь я тільки одного, як би «Просвіта» не подивилась знедовіром на продажу книг, писаних по-великоруськи і не говорящих спеціально об Україні. Бісові святоюрці нагнали ляку і недовіру! А в тих видах, про які ми з Вами розмовляли, потрібно б було галичанам знати, чим морально живе Росія і в її і українці, бо, – як там воно буде, – а тепер і українці на добру долю живуть письменністю, котру tant bienguemal (однаково. – *Р. П.*) можна звать і руською, і великоруською. Я так скажу: коли вже Вам святоюрці несуть на тому ж язика гніль, то не бійтесь: ми Вам подамо смачніше посередині, хотя в тій же формі», – довірливо, у вигляді своєрідної дубітації (фігури сумніву) радив він, дозволю собі перефразувати вислів з «Австро-руських споминів», аби «не брикатися проти російства» [20, 35].

Подібна тактика застосована і в наступному листі (від 4 жовтня 1871 року). «Особливо мені хочеться знати, як Вам подобають не по-українськи писане, але про Україну, або дане для приміру, чим займається Росія по народній белетристиці і педагогії», – допитувався Драгоманов в адресата [там само, 42] і тут-таки давав, відчуваючи, судячи з усього, що його настанови можуть викликати внутрішній спротив і неприйняття, ще одну пораду, тісно пов'язану з запитанням: «Звеніть, як, може, допечу Вам совітами, але я прошу Вас дуже звернути увагу на Гоголя (і Вас, і других молодих літераторів, про котрих Ви писали)». Це викликало потребу в додатковій аргументації й поясненнях: «Хотя він писав не по-українськи, але есть у його багато і про Україну [...], а ще важніше, що він усюди зостався українцем по духу» [там само]. Такої постави вдалося домогтися би то завдяки деяким вродженим якостям письменника, його гострій вразливості й внутрішньо-інтуїтивному відчутті потреби оновлення життєвих і художніх форм («не з великою наукою прийшов цей хутірний панич у Петербург і Москву, але виніс з собою з сем'ї української чесні ідеали, а з пам'яті про старовину порив до великого – і скрізь його уразила “та страшная, потрясающая тина (болото) мелочей, опутавших нашу жизнь”, як він казав, – і подивився він на ту жизнь як українець: “сквозь видимый миру смех и неведомые, незримые ему слезы!”»). А наслідок – він загальновідомий: Гоголь «зробив велику моральну реформу не у одній Великій Русі, а по всій Росії між грамотним людом. За ним пішла уся нова великоруська спеціальна (Островський, Успенський, Решетніков) і російська література (Тургенев, Гончаров і другі, котрі малюють побит тих класів, котрі по всій Росії подібні дуже між собою)» [20, 42]. З цієї причини Михайло Драгоманов називав його одним із «найславніших (первісно в автографі листа було «найбільших»). – *Р. П.*) українців» та одним із «найдужчих

поетів всесвітніх» і щиро жалкував («це плачевне діло»), що в Україні той не нажив собі прихильників і послідовників – за винятком хіба, може, Марка Вовчка, але й вона часто «йде дорогою Квітки». Шевченко – вже не те, бо, «при своєму великому таланті, все-таки належить до романтичної більш, ніж до *натуральної* школи», а про інших (скажімо, Стороженка) і казати нічого. Словом, «Гоголевого реалізму і його «високого комізму» до малювання українського побиту ще не приложив у нас ніхто так, як би треба було: п. Нечуй хіба почина¹» [там само, 43, 42]. Залишається надіятися, що галицько-українське творче середовище породить із себе гідного «наслідника Гоголя».

Глибока пошана і сливе побожне благочестя якийсь час заважали Мелітонові Бучинському висловити свою незгоду з поглядами київського «професора», як той завжди і всюди себе називав, хоча навіть на посаду доцента університету Св. Володимира буде затверджений аж восени 1873 року, тобто через два роки. Мине, зокрема, майже пів року, перше ніж відборець наважиться подати свою експресивно-образну силуетку постаті Миколи Гоголя на національно-українському художньому й ідеологічному небосхилі. Опонуючи наведеним твердження Драгоманова, він навіть на основі попереднього знайомства з творчою палітрою автора «Мертвих душ» з'ясував для себе тверду істину: «Гоголя маю на перший взір одним с тих гермафродитів національних, що без мислі зібравши в собі таланти народний, без мислі перекрали його і продали до чужого табору. Не спізнавши свого становища серед ближнього народу, стали того ж народу досвідом багатим і поглядом первісним і свіжим реформу робити на чужім полі, в ніби – товариству ніяким і неживотному, винародовлених і спаносених півголовків» [20, 127]. Як такий, він не одинокий: подібно у польській літературі стояли Малчевський, Залеський, Чайковський – «теж славні мужі і народні ізроди». А майже тотальна негачія в його художньо-творчій зосередженості, та ще й «без позитивного, бо непомислимого ідеалу», вивернули в певному сенсі передумови для появи «нинішніх безбожників» і нігілістів².

¹ Однак він скоро зіб'ється, згідно уявлень Драгоманова, з путі праведного, поставивши ідейною прерогативою своїх творів категорію національного, тому удосколюватиметься тільки образливих і зневажливо негативних дефініцій і характеристик.

² У листі з Відня від 15 червня 1872 року Бучинський продовжив, розширив і поглибив характеристику Миколи Гоголя в означеному напрямку. Конкретні способи і прийоми аналізу – зокрема, через зіставлення з Тарасом Шевченком – теж не зазнали суттєвих змін. Відштовхуючись від тези (часто пропагованої, до слова, Михайлом Драгомановим), що «літературу [...] творить жите», він резонно зауважував, що головними прикметами останнього є думка і мова. Тож вони мають слугувати ознаками національної приналежності літературних пам'яток. Гоголь же писав мовою «колонізаторів чужих», і як це не прикро й не боляче від усвідомлення його втрати для української словесності, але «не смію чуже добро чіпати» [20, 144]. Якщо ж торкнутися проблеми художніх думок, втілених у конкретно-чуттєвих символах письменника, то вони теж викликають чимало запитань:

Та сумніви, схоже, почали кільчатися від самого початку переписки. Навряд чи могли задовольнити Мелітона Бучинського, приміром, пояснення доконечності російської мови в виданні (навіть для галичан!) історичних пісень українського народу. Підсилили недовіру пакунки з книгами, що, замовлені Драгомановим, надійшли з Києва, зокрема чимала частка в них російськомовної продукції. А водночас із цими «друками» він отримав листи від Олександра Русова й Павла Житецького: перший доповнював текст політичної пісні «Гей, не дивуйте, добрії люди...», званої більше як «Пісня кївського слов'янина», нібито «зложеної і співаної киянами». І хоча про її авторство Бучинський не здогадувався, та саме вона, правдоподібно, вразила найбільше своїми творчими інтенціями, викликавши невдоволення й спротив. Отримані матеріали спровокували емоційно-психічний дискомфорт, а відтак бурю суб'єктивних рефлексій «крамольного» характеру, не зрозумілих до кінця навіть для нього самого [див.: там само, 25, 46, 48 та ін.].

Якийсь час він утримувався від прямого зіткнення й полеміки, не встрявав у суперечку, обмежуючись короткими репліками й заувагами про ідейні доміанти свого світоглядного «кола». Здебільшого ж давав адресатові «справозданя» про найважливіші події, факти, реалії «з галицької книги буття» або ж – як антитезу Драгомановому «здви́гу теорій» – живі, вправді барвисті картини народного життя, як-то наскрізь поетичну замальовку свого домашнього, станіславівського побуту [див.: 20, 80–90, 105–113]. Згодом він зізнавався, що не бажав встрявати в принципові суперечки («на остро з Вами говорити») через нехоть і природну відразу до всіляких абстрактно-теоретичних схем та умовиводів, ба – «ненависть протів теорій для теорій», воліючи залагоджувати «диференції між поглядами Вашими і моїми» конкретними відповідями і повідомленнями. «Думав я, що, прослідуючи розвій денних справ наших і генералізуючи їх до засади теорій, я і власний свій погляд за розмислом і переписною дискусією укріплю і заміткам моїм до противних поглядів Ваших дам основу тою внутрішньою правдою, тою желізною консеквенцією між причиною а наслідком, між ідейю а ділом, котору доказом істини маю», – пояснював він таку свою тактику [там само, 116]. Та обставини чи, власне, нахраписта, нахабно-пробійна постава Михайла Драгоманова заставила «стрібувати» себе й «на невивіднім мині полі змагань теорії с теорією».

відірані від життя, штучні й нековирні, позбавлені будь-якого національно-позитивного ідеалу. Це яскраво видно на прикладі хоча б «Тараса Бульби». «[...] Образи його козаків і Січи показуються так дерев'яно, як все з прорви бране, що шкода питатися: чого його Січ стояла, чого козаки кирвавили голови під Дубном? etc., словом: кукли в зрівнянню з Шевченком, про котрого треба б писати окреме», – передавав свої естетичні враження від цього твору й автора загалом Мелітон Бучинський [там само]. Вся та художньо-творча атрибутика Гоголя, на його думку, може мати, певна річ, «релятивну стійність [...] для закордонів», зокрема й для галичан-українців, та єдино як матеріал до пізнання духовної істоти «отців і дітей» сучасної авторові інтелігенції.

А головним каменем спотикання в стосунках між ними була ідеологема Росії, а властиво – тактика народовців щодо неї. Активізував свої зусилля Михайло Драгоманов у цьому напрямку, коли почув від дописувача про політичне піднесення поміж галицько-руських осередків в умовах кризової нестабільності в імперії. Зокрема, заснований віце-маршалком сейму Юліаном Лаврівським часопис «Основа» (виходив протягом 1870–1872 років двічі на тиждень під редакцією Теодора Леонтовича) мав бажання припинити «довше грати ролю безбарвну, ніяку», помінявши засадничі принципи, «і під кирунком народовців заступитись хоче органом радикальним молоді Галичини» [20, 51]¹.

Звісно, що він не міг не вітати намір молодих народовців «завести власну газету». «Тільки для успіха діла треба, щоб орган був чисто громадський» [там само, 55]. Усе ж якось дивно, якщо не сказати більше, розумів означений характер видання Драгоманов: воно повинно б, згідно його настанов, абстрагуватися від політичної активності, «а собі вибрати науку, художество і народню освіту» [20, 56]. Тож він наполягав, що «як тільки можна буде, завести свій і журнал у такому незалежному дусі». Задля подібної «незалежності» «іще б треба розкол учинити» – «як не мала чисельно руська інтелігенція у Галичині, як вона не поділена дуже на кружки і партії» [там само, 55]. Один уже відбувся: молоді русини (власне народовці) від'єдналися від старих – святоюрців. Та, на жаль, і в молодіжному таборі затрималось чимало «старого». «Між народовцями є такі, що бігають по лагерам, та більш од урядів помочи ждуть, ніж справді од народу, більш конституційними фокусами заінтересовані, ніж справою народу, піднятиєм народного багатства просвіти», – дивовижну логіку й надто вже своєрідне розуміння народно-національного інтересу демонстрував Драгоманов [20, 55–56]. Бо, погодьмося, важко збагнути, чому це народовці в державі, де конституцією гарантовано певні права й свободи, повинні цуратися легальних методів діяльності. Тим паче, що на розвиток тієї-таки науки чи освіти передбачені кошти платників податків, і їх необхідно справедливо розподіляти. То хто ж за всім цим повинен стежити, домагатися рівності й справедливості?.. Але, як кажуть, зась: це для «правдивої молоді» зайве, – вона не повинна йти на жодні компроміси й політичні поступки, не сподіватись на «ні на князі, ні на сини чоловічеські», уникати парламентських форм діяльності, а шукати своєї «правди»: власне в науці, освіті й красному письменстві. «Борони мене Боже совітовать розкол у смислі роздору», – спохватився він у якийсь момент, розуміючи, що зайшов задалеко і не маючи, вочевидь, ні найменшого сумніву, що такі рекомендації прийдуться не до смаку його адресатові. – Я од усього серця думаю, що можно б де у чому ітти і рядом. Я тільки кажу про теоретичну мету, котору собі поставити могла б правдива молодіж [...]

¹ Принагідно зауважу, що «Основа» не виправдала сподівань і не впоралася з покладеною на неї місією [про її «падіння» очима Бучинського див.: 20, 217–218]. Народовецька радикальна молодь мала задум видавати замість неї часопис «Сторожа», однак його не вдалося реалізувати. А врешті справа завершилася поновленням «Правди».

Крок за кроком, і Михайло Драгоманов узявся експлікувати головні структуротворчі чинники, конститутиви свого громадсько-політичного кодексу. У засновку його погляд на «гайдамацький орган» нібито був близький до декларованого молодими народовцями: він повинен мати «мету і опору тільки у народі», а все решта можна вважати «тільки временним ділом і орудієм» [20, 60, 61]. Однак заявлена програма викликала в нього й насторогу, бо, мовляв, далека від реалістичних принципів. Таку ухвалу було винесено на підставі положення про бажання відстоювати перш за все народно-національну сутність і самобутність українців у їх боротьбі «з москалями». Воно викликало в автора, скажу Франковими словами, «тайну дрож» і матеріалізувалося в своєрідну екскламацією – фігуру оклику: «А скажу я: зробіть ще один ступень до реалізму!» [там само, 61]. Насправжки ця порада дивовижним чином модифікується в застереження: «Зоставили Ви австрійську державу з міністрами і Віднем, зоставте позаду і російську з Москвою. Переносите Ви усю борбу на почву Галичини, у сойм, у село і т. д. З якої ж Вам речі виступать яко боронителі малоруської народности од москалів, котрих Ви у Галичині не маєте. Як ми з москалями устроємось, – це вже наше діло, за вашим кордоном, а начнете Ви нас боронить, – коли б гірше не стало, бо усякий, хто за другого робе і говорить, помилок великих наробить» [там само]. А проте, це лише «теоретичний бік діла (про котрий скажу тільки, що воно дуже не просте і у многому не без спору)». Натомість практичний виглядав більш «мирно»; він дещо пом'якшував «войовничу» фразеологію автора, продовжуючи започатковану в попередньому листі лінію просьб та умовлянь полишити політичну діяльність і зосередитися – як нібито зробили наддніпрянські українофіли – на науково-пізнавальних студіях і на красному письменстві. Така специфіка діяння вкрай важлива й доконечна: хоча б для того, аби зрозуміти, що ми теж «Русь», «руські», щоби, врешті-решт, «виложить научно нашу народню історію, мову, розробити нашу народню пісню». І не суть важливо при цьому, «які ми руські – чи ми разновидність общего, чи окремане зовсім, – цього правду сказати гарно ніхто не знає і із тих, коім здається, що їм відомі тайни Божії», – розгортав свою теоретично-ідеологічну систему Драгоманов: таким трибом і до розгадки цієї таємниці наблизились, видавши свої давні історичні акти, уклавши словник живої розмовної мови, підносячи художнє слово до рівні кращих європейських зразків. Головне, що існує повне суголосся і взаєморозуміння між російськими урядовими колами й українськими інтелектуалами, – «принципальної розні нема, а хоть і є, то усі сходимось на научній, поетичній і соціальной почві» [20, 62].

Відтак ведмежу послугу, на думку Михайла Драгоманова, роблять ті галицько-руські видання та їх автори, котрі торкаються політичних аспектів у стосунках українців із Москвою. Через те він мав велике прохання до прогресивних народовців і до їх на новий лад закроєного офіційного часопису: «Зробіть же ще один ступень у новому органі Вашому, оставивши овсі річ о Москві, об обороні укр[аїнського] народу од московського гніту і т. п. Пишіть так, мов би Москви (політичної) і на світі не було, а слідить за ученою і літературною працею у нас, коли буде вона йти, за

поступом народу у економічній і другій побиті – а політику і боротьбу національну, наскільки вона вам потрібна, знайте свою тільки¹» [там само]. Тоді газета зможе безперешкодно потрапляти в Росію і буде знайомити тамтешнього читача з галицьким життям-буттям, сприяти глибшому порозумінню між різними вітками одного руського народу й духовному зближенню між ними. А без цього – ніяк не обійтись, позаяк «наш народ є часть великого народу руського, котрого найбільша доля живе у сусідньому государстві, то ми не можем одректись од взаємини з другими нашими соплеменниками. [...]». Ми будемо слідити за поступом братів наших за кордоном і приймемо од них з радістю поміч у нашому духовному розвої, котрий у свій черед, думаєм, не останеться без користи і для їх» [20, 63]. Із цим питанням тісно пов'язане інше, якому в Галичині надають би то надто великого значення, трактуючи його переважно тенденційно й політично заангажовано, хоча таким воно не повинно бути: як ставитись галицьким русинам до мови (а відповідно – і до твореної на її основі літератури), яку називають «московською», «великорусською», «общерусською і просто руською»?.. Нема сумніву, що для тутешнього населення та його еліти «малоруська народність і мова» (незалежно, чи визнаватимемо їх «одрубними от великоруської», чи поважатимемо «урівні з великоруською різновидністю однієї абстрактної руської народности») є своїми, кровними, соборними, а отже й українська література (Квітка, Шевченко та ін.) знаходять тут повне розуміння і співпереживання. Натомість російське письменство та його мова, що опираються на зображення життя мешканців «північної Русі» («яко або спеціально великоруське, або хоть і обще великорусам з малорусами у Росії, але вироблене на підставі життя народів Російської імперії»), тут будуть чужими і зайшлими. Але це не означає, що народовці мають цуратись їх, ігнорувати чи вороже ставитись до них та їх цінностей. У жодному разі – ні: необхідно пильно приглядатись до всього, що є в тій літературі прогресивного й вартісного, «тим паче що принцип настоячої учоної і прогресивної літератури тії не знаходяться у протиріччі з ідеями нашими яко народної партії» [20, 64, 65]. Ба більше – «ми не тільки нічого не маємо протів розпространенія знанія язика найчисленнішого імени слав'янського між другими слав'янами і піднесенія його на ступень посередствующого між слав'янами язика, – но почитаєм це для нас особливо вигодним, бо цей язик усе ж ближче до нашої народної мови, ніж н[а]пр[иклад] чеський або сербський, бо на

¹ Виходячи з такого становища, оптимальною і такою, що найбільше буде відповідати «нашим, українським інтересам і сьогочасним замірам», Михайло Драгоманову вважав редакційну програму реорганізованої «Основи» на кшталт: «Нашою підставою може бути тільки народ руський у Галичині. Нашою метою є і може бути тільки розвої народності руської у Галичині: розвої духу народного, поступ народу руського у всіх оглядах, піднесеніє цивілізації цього народу, – що може поспішно йти тільки тоді, як той поступ буде зачіплять найживіші битові струни народності нашої, як та цивілізація явиться у найблизшому до народа облику, язичним попередю. Ці наші начала опреділяють наші погляди і на краєві справи, і на закордонні стосунки [...]» [20, 63].

цьому языку писані твори, роз'яснюючі нашу історію, права нашого народа (як твори пана Костомарова і др.» [там само, 65]. При цьому пріоритетною і «робочою» мовою нашої наукової і духовно-практичної активності загальом, «роботи над поступом життя народного і морального», спрямованих на збереження національно-етнічної самобутності, самопізнання й ідентифікацію власної сутності повинна бути жива народна мова.

Уторованим путівцем Михайло Драгоманов простував і надалі. Він не відмовлявся від наведених самовизначень і дефінітивних характеристик, навіть якщо вони викликали рішучий опір і заперечення, а намагався обґрунтувати доцільність і неминучість саме такої постави конкретно-історичними обставинами і звести її до певної життєвої й громадсько-політичної максими. З погляду теоретично-дискурсивних і принципівих визначень пропонувався шлях, погоджувався Драгоманов, може видатися «спорний», зате він практичний в основі своїй і, зрештою, перспективний. Тож відмовлятися від нього чи переходити на інші позиції Драгоманов не мав наміру. «Так діла доказують, що путь наш практичний, – а може, теорії декого з нас і спорні, особо, може, мої, бо я щирий уніоніст, т. є. федераліст, а не сепаратист, ні у політичнім взгляді, ні у культурнім», – на диво щиро сповідався він Мелітонові Бучинському в листі від 17 січня 1872 року [20, 77], очікуючись, певно, знайти в ньому одностумця й соратника. У листі від 31 січня 1872 року Драгоманов пояснював, що уніа́том назвав його Павло Житецький, один із засновників Старої громади, – коли хочете, через тверезо-зважену, помірковану чи, радше, помірну позицію [див.: там само, 93]. Сам же він частіше вдавався до означень на кшталт пріоритету «практичних», «реалістичних» поглядів на соціальні й політичні екзистенції, хоча не відмовлявся й від наведеної деномінації. А якщо спробувати охопити в загальних рисах його життєве кредо, то, продовжував автор у тій-таки епістолі, «я ж себе причисляю тільки к трьом категоріям: реалізм по методу, гуманізм по ідеалам і федералізм по політиці» [там само].

У наступному листі, написаному трьома рипами (31 січня, 14 лютого і 4 березня)¹ він розгортав і поглиблював подібні директиви, наводячи нові їх застави й аргументи. По суті «зачеплених спорів» додати щось було

¹ Він неоднорідний ні, сказати б, за складом матеріалу, ні за емоційно-чуттєвими спонуками (смерть дочки Олі, яка недавно народилася в Гейдельберзі), ні, зрештою, за дидактично-настановними компонентами. Та попри все, є в ньому єдиний, фігурально кажучи, ідеологічний порив і внутрішньо-засаднича підпорядкованість. Особливо помітна ця «конструктивна серцевина» в другій і третій рипі. А лейтмотивом його чи своєрідною зовнішньо-об'єднавчою ланкою є – що трохи дивно для зашореної, як кажуть, по самі вуха в свої теоретичні схеми, політичні формули й постулати людини – «ліричні відступи», які стосуються, з одного боку, «наших» і «ваших» (себто київських і галицьких) стереотипів сприйняття й мислення, а з іншого – неймовірної радості від допевності, що всі його тривоги і страхи безпідставні: адресат не відхилив його приязні і не порвав стосунків, отож можна продовжувати роботу в розпочатому напрямку.

годі, – варто зробити хіба деякі уточнення, більш виразно формулюючи думку («Діло то наше дозволяло говорити прямо тільки про практичну сторону, дотикаючи нас, – але і теоретичної, Вашої не можна було овсі минути»). Отже, затіяв Драгоманов суперечку з двох головних причин: по-перше, «ругань на Москву», а власне – «взагалі на Росію», що нерідко траплялося в народовецьких органах, він «почитав для нас непрактичною, а з принципу безосновною» і ставив на одну дошку зі злісними нападами ультрареакціонера Михайла Каткова на українофілів, «про котрих послідніх наші москвовці так же не знають, як у Вас Росії»; і по-друге, «такого сорту москвофобію почитав я за добру долю pseudo-політичною уступкою полякам і австрійсько-німецькому уряду і, будучи, яко подобає безісправному теоретикові, ненавистником політичних викрутасів, не міг не зачепити у своїм розговорі і цього предмету» [20, 95]. Та гостре його «отвращеніє од росіофобії і росіофагії польскої і австрійскої» не означає автоматичної «лояльності государственної». Аж ніяк! Мабуть, «усякий би з нас» лише вітав розвал Російської імперії, якби бачив, що цей процес розпочався і «коли б було чим замінити лучним або хоть скільки-небудь міцним». Одначе реальність далека від вказаного бажання. А найприкріше, що «чужинці» (німці, поляки, угорці та ін., а до їх злагодженого «хору» долучають свої голоси галицькі українці), виступаючи проти Росії, прямо чи опосередковано сприяють укоріненню московського панславізму та державно-казенного централізму, зміцнюючи в такий спосіб підмурівки імперії. Критикувати її можна і треба (особливо огидні її ідеологічні рецидиви й збочення), та посутньо, зі знанням справи, як, згідно його уявлень, це робить «російська печать ліберальних органів» («Вестник Европы», «Отечественные записки», Санкт-Петербургские ведомости», «Неделя», «Дело» та ін.), а не огульно, нахрапом, протоптом і не збиваючись на другорядні речі й дрібниці. «Нам тільки досадно, що чужі лають, не знаючи, не так і не за те, як треба, і дають повід нашим консерваторам і критику прирівнювати до лайки закордонної і через те ослабляють її», – пояснював Михайло Драгоманов таку свою і своїх прибічників позицію [там само, 96]. Май більша бере досада, що «галицькі українофіли суть одне тіло з нашим».

До зауважених резонів долучається третій: постійні й безпредметні балачки про «руськість» відволікають «людей і у вас і у нас од діла знизу, т. є. настоящего діла, із-за котрого мало б і спору було і у вас, і у нас» [там само]. Разом узяті, названі чинники призводять до того, що «російські українці» неохоче долучаються до співпраці в цих друкованих органах. І це природно, бо, погодьтеся, «не дуже любезно буде бачить поряд зо своєю роботою [...] ізложеніє ідей Духінскаго або хоть і огульне окаляніє російскої політики в Западнім краю і Польші до крестьянского діла включно» [20, 97]. У політичній боротьбі компроміси з «такими елементами, котрі противуположні нашому», може, й неминучі, на словах погоджувався Михайло Драгоманов, але «теоретичне согласіє» з ними виглядає мало приємним.

Михайло Грушевський називав таку позицію культурницькою і пов'язував її з нормами загальноукраїнського руху, хоча й визнавав, що

бачення його завдань і перспектив Драгомановим де в чому розходилося з засновками київських інтелектуалів. «В своїх зносинах з галицькою молоддю [...] Драгоманов заходиться відвести її від виключного захоплення місцевою національно-політичною боротьбою, звернути до суто наукової роботи, тісніше зв'язати з рухом Великої України, і вияснюючи їй його провідні ідеї, він zarazом вияснює своє становище супроти них», – писав він, відразу ж розгортаючи це положення: «Черговим завданням українського громадянства Драгоманов у сім часі вважає наукове і культурне обґрунтування українських наукових постулатів. Соціально-політичні домагання він ставить на другім плані, в тім переконанню, що ця справа буде розвиватися в загальноросійських рамках, не вимагаючи від українського громадянства спеціальних заходів чи починів. Він вважає рухову силу ліберальних починів 1860-х рр. ще не пережитою: заложені початки соціально-політичної реформи муситимуть продовжуватись силою інерції; можливості національної роботи сами собою розширятимуться: їх треба тільки наповнити реальним національним змістом – культурним і науковим, не знімаючи теоретичних суперечок» [6, 4–5]. Та якщо казати прямо, то зазначена аргументація принципово відрізняється від обстоюваної громадивцями. Мова навіть не про тактику чи методи роботи, а про засадничо-програмові начала. Спільним між ними була вимога самоствердження українства в науковій, культурній і художній сферах. Але українофіли не ставили питання про первинність і вторинність завдань у цих заходах, про хронологічну послідовність чи причинно-наслідкові залежності, – вони вели мову про синергізм зусиль задля досягнення мети, що теж, звісна річ, мала інше ідейно-політичне осердя. І якщо вони зчаста акцентували на культурно-освітній ділянці роботи, то це було зумовлено реальними умовами життя, конкретними історичними обставинами й потребами самозбереження. Зрештою, і сам Драгоманов, і його «портретист» визнавали, що задатки в українському соціумі та в його істеблішменті були далеко не культурницькі, а радше – навпаки. Обидва сходилися на думці, що саме Микола Костомаров став ідеологом революційного народництва – завдяки відповідним установкам, котрі імпліцитно пронизують студії історика, а його «Бунт Стеньки Разина» є прямим і безпосереднім виразом «стихийного народного революціонізму» («образу народної революційної потенції»). «Сим пояснюється й гравітація, нахил революційних гуртків молодіжи до української інтелігенції, де вона залюбки собі шукала народницько-настрєєвих лекторів-інструкторів з історії й інших соціальних дисциплін [...]», – висноував вчений значною мірою на основі спостережень Драгоманова [там само, 6]. Однак галицьким русинам він пропонував на початковому етапі їх стосунків протилежно іншу диспозицію.

Та схоже, що подібними мудруваннями, котрі мали виразно-неприховану тенденцію апології Росії, Мелітон Бучинський наситився по самі вуха. І врешті-решт він остаточно переконався, що акція Драгоманова має ворожий українству характер і підпорядкована «полной и окончательной» русифікації Галичини. Наслухавшись удосталь таківських нотацій і збагнувши, що й він мав стати в тому зловісному плані одним із головних

інструментів досягнення успіху, Бучинський вибухнув цілим каскадом різких і категоричних протестів. Початок гострого ідейного протистояння припадає десь на весну 1872 року. У виданій Михайлом Павликом 1910 року їх переписці надзвичайно цікавий з цього погляду, зокрема, лист від 15 червня 1872 року (його характеристику див. нижче). Та це вже тема іншої розмови.

А продовжуючи розмову про «ухили» аналізованого вище фрагменту «Австро-руських споминів», зауважу, що злісно-дратівливі конотації, упередження ба навіть агресивність Михайла Драгоманова в бік німецької культури й духовності попервах насторожують. Адже погодьмося, що дивно чути від начебто європейця, котрий на кожному кроці покликуювався на прогресивно-демократичні принципи та цінності, нарікання, негативні відгуки й зневажання духової традиції Гете, Шиллера, Гейне... Та непорозуміння й парадокси зникнуть, якщо мати на оці кінцевий пункт його епістолярно-публіцистичних і суспільно-політичних зусиль. Схоже, що часті покликання автора на передову європейську думку й новітні тенденції в ній – красиві фрази, штори та обгортки, за якими приховував справжні наміри й сутнісні контури явища. І були вони, як виглядає, не вельми зичними а навіть підступними. Через те мав цілковиту рацію лідер народовецького табору о. Степан Качала, переконуючи співробітників і передплатників часопису «Друг», що всі балачки Драгоманова про народність – привабливі декорації, вигадані на ошуку, а сам він «убираєся в красне пір'я європейської цивілізації и науки, нехтуючи народность и все що для чоловіка було святим» [21, 2, 79]¹. Йдеться, таким чином, про основоположні принципи, що в корені відрізнялися від тих, які плекала німецька культура і на які опиралася в своїй діяльності габсбурзьке бюрократа.

Австрія тривалий час претендувала на домінування й особливий статус в німецькомовному (та й у європейському загалом) світі. І хоча поразка 1866 року у війні з Прусією поклала край її амбіційним заходам, німецький чинник залишився органічним і визначальним у державно-політичному й культурному житті цісарської імперії.

Безперечно, що німецькі впливи, причому не лише літературні, домінували також у Галичині, і ця, сказати б, диспозиція визначалася культурно-історичним становищем її суб'єктів, а також місією держави щодо них. «Німці» в краї (а це поняття охоплювало насамперед габсбурзьке чиновництво, що виростало в атмосфері тієї-таки культури) являли собою своєрідну антитезу й діалектичне заперечення «польського хазяйнування» (PolnischeWirtschaft) з його відсталістю, безладдям та анархією. Своє покликання вони вбачали в тому, щоб «перевиховати цих сарматських бестій у справжніх людських істот» [цит. за кн.: 4, 111]. «Бестії» – це й малоземельне, а здебільшого неграмотне селянство (однаково русько-українське і польське), і духовенство східного (греко-католицького) та західного (римо-католицького) обрядів, «бідні й тверді у своїй вірі галицькі

¹ На жаль, йому тоді не повірили й того листа в редакцію не було опубліковано.

іудеї», дрібна шляхта й польські дідичі, на яких лежала найбільша вина за сумний і безпросвітний стан провінції¹. Відтак приєднання населення краю до німецької культури було одним з інструментів «цивілізаційного перевиховання», причому кінцевим пунктом акції мала стати не мовна й етнічно-національна асиміляція, не знищення духовної сутності галичан, а власне формування на тутешніх теренах нової людини й нових, цивілізаційних порядків². «Метою урядової політики було витворення в Галичині не галицьких німців, а цивілізованих галичан», – резюмує й науково окреслює цю місію історик [4, 112]³. Звісно, що такі цілі й такий інструментарій могли переважити на терезах німецько-російських впливів, визначень і прерогатив. Тому необхідно було – поряд із нейтралізацією й знезараженням української національно-сепаратистської інфекції й убезпечення поспільства від «загроз» польської культури – не допустити чи бодай звести до мінімум симптоми австрійської лояльності й державного патріотизму.

Звідси палкі дискусії Драгоманова в зазначених питаннях із Володимиром Навроцьким. В одному з листів він енергійно й завзято диспутував проблему критики Російської імперії, а властиво – її недоцільності й неправомірності з боку «Правди», називаючи всю ту справу потребою «сурйознішого відношення до Росії».

Відправним пунктом полемічних рецитацій автора стала теза про галицьку лояльність, яку обстоював його кореспондент. Вона спонукала зачепити (ніби й принагідно, фігурою омісії, або претеріції) контроверзу, в якій державі загалом доречніша лояльність – абсолютистській чи конституційній. Драгоманов наполягав на першому, «бо монарх усе-таки для

¹ Кожен із цих «головних автохтонних акторів галицької сцени» був «втільненням цивілізаційної відсталості» [там само, 28].

² Відтак «німецький характер Львова полягав у чистоті вулиць, у почутті захищеності і зверхності закону, що мав відчувати кожен мешканець, та – не останньою чергою – в елегантності місцевих кав'ярень, які з цього погляду не поступалися кав'ярням Дрездена та інших німецьких міст» [там само, 111–112].

³ Інше питання, що цей цивілізаційний проект, «експеримент Габсбургів щодо витворення галицької ідентичності помітних результатів не досяг» [там само]. Усе ж окремі його фази і складові благотворно вплинули на духовне оздоровлення галицько-руської суспільності й не дозволили втілитися в життя іншим, зокрема й тому, над яким заходився Драгоманов – Російської Галичини. Зазнали краху й спроби прихильників полонофільської орієнтації зробити Галичину дієвим чинником іншого проекту – відбудови Польщі в історичних кордонах з-перед 1772 року (odmłodomoza). А в підсумку це призвело до перемоги українофільських тенденцій й утвердження самостійницько-державної ідеології. «Тому кінець Першої світової війни і розпад Австро-Угорської імперії став початком польсько-української війни (1918–1919). У 1920 р[оці] Галичина стала одним із головних театрів у польсько-радянській війні, в перебігу якої було утворено українську Галицьку Соціалістичну Республіку. Паризька мирна конференція 1923 р[оку] вирішила долю цього краю, віддавши його під владу відродженої Польської Держави», – коментує фахівець наслідки розв'язання сформульованої історично-політичної колізії [4, 34].

усіх, хоть у теорії, а конституційний уряд – це прямо уряд монопольний, і його місія підорвати у людей усяку віру у державу, у центр і привести їх до республіки федеральної» [27, 134]. Тим паче, що «монополістам» байдуже до лояльності, у чому переконує суспільно-поведінковий досвід русинів у Габсбурзькій імперії: при всіх своїх вірнопідданих поклонах і плазуванню, вони від держави нічого не мають, «окрім скубок». «Із-за чого ж Ви старатиметесь лояльствувати, накидаючись на Росію, котора Вас не займа», – ставив він питання, як кажуть, руба. Та й нічого апелювати до субсидій москвофільському «Слову» від «Славянського благодотрительного комітета», позаяк він – не російська держава і не уряд. І, як на те, то чим відрізняється така грошова підмога слов'янофілів від надходжень коштів з боку київських українофілів на видання тієї-таки «Правди», українських книжок для «Просвіти» і т. ін.?.

Утім, ця розмова – зачіпка, яка знадобилася авторові для обґрунтування свого бачення проблеми становища народовців супроти Росії й позиції «Правди» в цьому питанні. Системою риторичних питань і заперечень передбачуваних контраргументів свого візаві він намірився змістити ідеологічний вектор народовецького часопису. «Скажете, Росія чіпа Вас, бо гнете Україну», – перший крок у цьому напрямку. Михайло Драгоманов почасти погоджувався з таким твердженням і теоретично не мав «нічого проти критики уряду у Росії». Навіть більше – конструктивну критику вважав позитивним чинником суспільного прогресу. «Критика Герцена була для Росії благо, критика великих журналів Англії, Франції іноді теж, – коли попадали у ціль», – визнавав він, але стосовно подібних інтенцій «Правди», як і допомоги збоку, від «чужого», у нього було чимало «теоретичних пострілів» (претензій). «[...] Що зможе маленька і невідуща нас «Правда»?», – ці й близькі до них, суміжні чи дотичні, питання Драгоманов навіть не вважав гідними серйозного обговорення. «Скажете, що «Правда» протестує проти національного зневаження України», – наступний подібний хід у напрямку до кінцевих цілей [там само, 134, 134–135]. На цей резон він мав заздалегідь припасений – хоч і сумнівної якості – контраргумент. «На це скажу, що Україна ще, як національність, не виступила у Росії і сама себе ще не зна». Насамперед тому «їй треба наукової і літературної праці, щоб себе пізнати, а криками, та ще з-за кордону, тільки пошкодите цій праці, которій тепер сам уряд помага, організуватись такими речами, як Географічне товариство» [27, 135]. Справді-бо, не важко здогадатися, як у такій ситуації реагуватимуть офіційні кола на критику (і перший дзвіночок уже нібито пролунав: з Києва надходять вісті, що тамтешній цензор «хоче зупенити «Правду» – і по-своєму він має резон») в свій город з боку часопису, що «зве себе органом і України» і в якому «працюють члени Товариства». Висновок очевидний: «Оставьте ж нам самим з великорусами реформувати Росію [...]. А самі займіться тим, щоб у себе фактично втвердитись, одбитись од ляхів, випхнути з позиції святоюрців. І коли для цього усіого Вам потрібна наша поміч, то не затрудняйте нашої праці і не затрудняйте собі дороги до нас ненужними фразами» [там само]. Словом, народовцям до критики Росії зась, зате цісарську корону –

стьобайте до схочу, будь ласка, скільки заманеться, погамовуючи таким чином свій полемічний загар.

Австро-німецькі спонуки й стереотипи в свідомості галичан належалося поборювати ще й тому, що вони базувалися на протилежних порівняно з російськими принципах державного об'єднання. Будучи мультинаціональним утворенням, монархія Габсбургів достатньо лояльно ставилася до національних почуттів місцевих етнічних груп, уважаючи, що такий природний і культурний поліфонізм повинен «підкреслювати єдність країни» [4, 112]. Національний плюралізм увійшов у норму державно-політичного життя, й імперія не побоялася «позбутися» своєї централістичної матриці, погодившись у 1867 році на дуальну Австро-Угорщину, а згодом (1869) надати «окраїнам», які структурували державно-імперський організм, політичну автономію. Уявити собі подібний крок з боку царату важко. Але, як кажуть самі росіяни, *дурной пример заразительный*.

У багаточінному корпусі переписки Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським надзвичайно цікавий з цього погляду, зокрема, лист останнього з Відня від 15 червня 1872 року, в якому зачеплений цілий комплекс питань, пов'язаних із державно-політичними екзистенціями. Він став відповіддю на надіслану Драгомановим у квітні кореспонденцію, яка, на жаль, втрачена. Зі слів Бучинського довідуємося, що в ній між іншим було порушено проблему державного патріотизму, причому в такий спосіб, що боляче вразив адресата: «не поважаючи в Австрії тої центродержної сили, для котрої в Росії потребує респекту від нас і Запада» [20, 139]. Автор не відрікався свого австрійського патріотизму, обумовлюючи таке своє становище. У мотиваційній частині він виходив із загально-філософської засади, що людина живе, аби удосконалюватися, «щоби ідеї гуманні уводили у круги все ширші, у все нові і безконечні об'яви життя» [там само, 140]. Побіч із «діланем індивідуальним», цьому сприяють і «колективні» структури та механізми, зокрема форми державних спільнот. Людські одиниці й окремі сили об'єднуються а навіть приречені об'єктивною необхідністю «іти до контакту, до взаємин і єднання, не схотівши взаємної екстермінації». Власне «Австрія єсть даним і традицією дужим організмом, полем для сожитя її народів, щоби навздогони індивідуальним силкуванням ішли до гуманного розою» [там само]. Попри все, попри окремі надуживання, якими ущипливо допікав Драгоманов, тут уже подолано централізм культурний (у чехів), політичний (в угорців), абсолютизм державний і церковний («усі враз (крім нас)»), і, врешті-решт, самодержавство пішло на поступки федералістським принципам системи управління. «Ступаємо на нову дорогу: єднання на порівні, демократичній основі, відмітаючи централістичні, хоть і свої елементи, а доконавши сього, розіб'ємо власними силами дуалізмом роздвоєну централізацію осталу», – робив висновок автор [там само].

Натомість царська Росія дотримується іншої державницької і загалом цивілізаційної парадигми. Щодо неї в свідомості «чужаків» панує багато міфів, страшилок і фантасмагорій. Та Бучинський дивився на цю імперську почвару без фанатизму чи містичного жаху – тверезо й неупереджено. Немає в нього тим паче й краплини русофобії, симптомів якої

дошукував Драгоманов, адже та зав'язується на непоборно-нав'язливих страхах й афектах у поглядах на монстра. Будучи вихованим в австрійській політичній культурі й традиціях, він уважав, що «державна її доктрина дефінує царство однолитим, расою, вірою і зарядом, організмом. В національній неомильності ся доктрина єдино спасаєма, кожда инча згубна» [20, 141]. Будь-які децентралізаційні порядки для Російської імперії небезпечні, а зачатки федералізму (навіть у вигляді дуалізму, «malgré lui»), пропонувані, щоб «ізбичи абдикації (ймовірного зречення престолу, відмови від влади. – *Р. II.*)» «давали повищу доктрину [...] до засуду смерті» [там само]¹. Тим не менше трапляється немало прибічників і противників описаної державно-політичної стратегії – як усередині держави, так і поза її межами. З одного боку, вони довели до абсурду саму цю ідею, а з іншого – дали «позитивну програму реальної федерації». «В часі, коли сей програм піде в діло, мусить Росія, не мігши терпіти під боком негачію своїх традицій, або переобразитись, або ступити у війну з Австрією [...]», – узагальнював Мелітон Бучинський свої спостереження й попередні роздуми щодо російських емпірей [там само].

Мілітаристське зіткнення російського абсолютизму з цісарською монархією найбільш імовірно з огляду на зауважену диспозицію цивілізаційних антиподів. І лише воєнна кампанія може мати, на думку автора, реальну загрозу для галицько-українського буттєвого статусу. Такого «находу Росії» в принципі відкидати не можна; зважаючи на історичні, державно-адміністративні та геополітичні обставини й маючи віддавна на озброєнні набір трафаретно-демагогічних гасел на кшталт «природної границі по Карпати», «освобождєня слов'ян», «оскрєсєне візантійського царства» і т. ін., вона будь-коли може рушити навалюю на Габсбургів. Одначе навряд чи зважиться на такий смертельно небезпечний насамперед для неї самої крок, бо наведена фразеологія надається «до популяризованя і фанатизованя сліпих мас, але не до удару». Що б хто не казав, а це означало б нав'язувати «собі безкорисну війну на шию» [20, 142]. Та й якби Петербург справді виношував такі плани, то скористався б ослабленням Австрії військовими поразками 1866 року. Отож народовці сподіваються «по добрі поратися з елементами централістичними, котрі рушаються серед пойма австрійського державного, а по лиху з центрифугальними, котрих очи за границєю, між чехами, німцями і в себе» [там само, 141–142].

Важко припустити, щоб автор ні з того ні з сього брався обговорювати цю проблему: «програму» диспуту задавав найчастіше Михайло Драгоманов. Та й «Восточная политика Германии и обрусение» латентно передбачає привидивоєнних конфліктів. Пригадаймо її «експозицію», ба більше – вихідну заставу: польське питання для Російської імперії виходить на передній план, позаяк Німеччина й Австро-Угорщина не проти б приєднати її до себе («Действительно есть в Германии люди, которые

¹ На цій, сказати б, гносеологічній основі, тобто «з мрачних споминів расової спільности», з неї, власне, «зроблено» «страшка слав'янського, з непомислимим програмом федерації расової» [20, 141].

засматриваются на него («Царство Польське». – *Р. П.*); «“Германизация Европы”, это – программа будущего для прусской политики!» [10, 20, 30]). Росії, мовляв, не залишається нічого іншого, як захищатися, контратакувати й таким чином рятувати себе, «целость» держави і всього «русского мира» та й, як на те, всієї цивілізації. Таке її покликання, повинність і така її космічна місія!

Можна подумати, що такі ось твердження – «маленькі» хитрощі й неминучі наслідки публічної презентації «інородця» в столичному часописові. Але, по-перше, тоді Драгоманов визнавав тільки легальні форми й методи суспільних перетворень, і будь-які підтексти чи недомовки відмітав, як кажуть, з порога, а по-друге, вони органічно вписуються в систему його світоглядно-ідеологічних координат й практично-дійових ініціатив ба навіть їх визначають. І, «виїмково не розрізняючи тут принципіального питання від хвилимих практичних обмежень», Драгоманов «не відрікся виразно до своєї смерті» від поглядів, якими «дебютував [...] у перших початках своєї публіцистичної діяльності» [30, 45, 425, 426].

За всіх ідеологічних зигзагах й відхиленнях від генеральної лінії, основу «практичної» методології Михайла Драгоманова структурував ліберальний соціально-політичний дискурс. Хоча він і був очільником «лівого» крила громадівців, підвладного радикальним, наче й революційним, настроям, але цей його загар виявляв себе хіба в тому, що визначальною в боротьбі з абсолютизмом уважав суспільно-політичну сферу, а врегулювання її вузлових питань пов'язував цілком і повністю з реформаторськими заходами. Причому цій позиції він не зрадив, навіть коли опинився в еміграції – більш безпечному і «відкритому» для легальної діяльності місці, де не раз випадало полемізувати з російськими революційними народниками, соціалістами та марксистами щодо тактики і методів боротьби, мети й конкретних завдань визвольного руху. Так, він визнавав неминучість конфліктного протистояння з урядом й державно-політичним апаратом Російської імперії, але це мала бути боротьба за перебудову існуючої поліцейсько-бюрократичної форми правління, а не їхнє повалення й знищення, мирний загальноросійський рух, спрямований на здійснення соціальних перетворень й запровадження конституційного устрою, прийняття політично-правового демократичного уставу й утвердження на цій основі нових державно-громадських порядків. На цій підставі «він готовий був підтримувати все, що йому здавалося кращим в уряді й адміністрації Росії, – всіх урядових осіб і всі урядові заходи, що хоч трохи давали простір для розвитку суспільства», – огранив свого часу його світоглядні й громадсько-політичні орієнтири Кость Копержинський [13, 74]. Сяк чи так, а шлях помірковано-ліберального реформування Михайло Драгоманов уважав не просто найбільш прийнятним, а єдино можливим для Росії в конкретно-історичній обстановці й за існуючого режиму. За політичним реформуванням (і на його ґрунті) мали б піти кардинальні зміни соціально-економічного й громадсько-культурного секторів.

Торкаючись різних аспектів революційно-визвольного руху, Михайло Драгоманов завжди і в усьому на перше місце ставив «будучність» імперії. Боротьба з політичним деспотизмом, соціально-економічні

перетворення, співвідношення соціально-революційного та ліберального елементів у протистоянні з царатом, «центр і окраїни», конституційні свободи – все во ім'я Росії, задля її достатку й процвітання: нехай нової, демократичної, але все-таки Росії. І коли пильніше й без побожних поклонів приглянутися до багатьох його інтроспекцій чи публічних об'яв, зокрема до листування з російськими колегами, однодумцями чи опонентами, то не викличе сумніву, що Драгоманов був свідомим захисником не української, а російської національної ідеї. Його політологічний дискурс – це в певному сенсі волення про порятунок Росії, а вже на другий план відступає питання, якою має бути в ній форма державного правління та її внутрішнє облаштування. Яскравою ілюстрацією сказаному можуть слугувати його полемічні пристрасті в епістолярному спілкуванні з Олексієм Суворіним.

Приміром, у листі від 26 лютого 1888 року Михайло Драгоманов наполягав, що впровадження в життя декларованих ним принципів позбавить Російську імперію від внутрішньополітичної кризи, яка вилася в поразки, розруху й приниження, що їх Петербург зазнав у російсько-турецькій війні на Балканах унаслідок деградації, морального розкладу й зіпсуття, а завперше – культивування адміністративно-воєнних методів русифікації поневолених народів, й дозволить уникнути ескалації конфлікту. Постає врешті-решт з попелу, як сфінкс, нова Росія. «Но это будет не Катковская Россия (не смею сказать не Ваша), а скорее моя¹, – не без гордості декламував він. – Катковская Россия способна только еще терять» [12, 148]. Справа, як знову-таки переконаємося, не в знищенні деспотично-казармової імперської почвари, а в її огрядній хамулуватості, незграбності й упередженості до переродження; не в огидно-реакційній політиці русифікації щодо українців (однаково як й інших етнічно-національних організмів) і не в обороні їх природних прав і свобод як таких, а в тому, як її проводять: грубо, бездарно, централістично-адміністративними й колонізаторськими методами. А русифікувати, за Драгомановим, варто по-ліберальному, культурно, «здорово» й демократично. Тим паче, що придатні для цього моменти траплялися не раз. Зокрема, в жовтні 1872 року, як впливає з його листа до шеф-редактора «Вестника Европы» Михайла Стасюлевича, склалося все для «направления поднимающей опять главу свою гидры украинофильства к более рациональному поведению, чем бывшее до 1863 г. Особенно полезно было привести в гармонию галицкое украинофильство с нашим общим «порядочным людям в России либеральным направлением». Мне по временам кажется, что провидение предназначило мне положить один из камней для такой связи» [18, 203]. Додати щось до таких ось зізнань самого принципала важко.

¹ Пор. із заявами редакторів «Вестника Европы» Михайлові Стасюлевичу: «со временем, когда «Чермная Русь возвратится под сень родного орла», помянут и нас с Вами». Або в іншому місці: «Пусть он («Вестник Европы»). – *Р. П.*) делает дело здорового «обрусения» галичан, которое будет вместе и их разбурсачением» [18, 205, 212].

Розуміючи вразливість і ймовірний спротив багатьом своїм настановам і вихідним положенням, Михайло Драгоманов узявся «розбавляти» їх чи «спрягати» з ошатними ідеями панславїзму, опираючись на положення, що українство би то «і почалося як серйозний рух федерально-демократичним і гуситським панславїзмом Костомарова й Шевченка» [9, 2, 174]. Тому, мовляв, українцям нічого «віддалятися від слов'ян», а навпаки – «мусять знайти собі більшу симпатію в молодіжці слов'янській, ніж раєвщина».

Штучність і силувана прив'язка в означеній ситуації мотиву «всеслов'янського єднання» не викликає сумніву. Адже буквально кількома рядками вище Михайло Драгоманов дорікав січовикам, що ті «сходяться з поляками» (чи поляки, згідно ідеологічних схем автора, не належать до народів слов'янського кола? – *Р. П.*)¹, реагуючи таким чином на панславїстські заходи «московсько-реакційного напрямку». «Мені таке поступовання здавалось нераціональним і непрактичним» [9, 2, 174].

Хоча українське студентство у Відні ніколи не цуралося співпраці зі своїми слов'янськими побратимами. Про спільні симпатії з чехами і словаками вже була мова. Подібно виглядала справа й з іншим пагінням слов'янського древа. Чи с'як чи так берімо, а об'єктивно-історичний погляд виявить давні й зовсім інші від заявлених нахили та побажання українського земляцтва. «Оживлені зв'язки з віденськими сусідами-слов'янами датуються [початком] 1820-х років, коли сотрудник церкви св. Варвари о. Петро Паславський, відомий з виголошуваних проповідей принципово українською мовою, створив у своєму приватному місці за мешкання осередок товариського життя для парафіян церкви, земляків у проїзді з Галичини і приятелів-гостей слов'янської народности – чехів, словаків, словінців, хорватів, навіть поляків і сербів. Тоді й гостювали там такі визначні діячі слов'янського наукового світу, як Варфоломій Копітар, Ян Колляр, Людевіт Гай, Вук Караджіч і інші. Особливо словінець Копітар старався вплинути на молоде українське покоління, з яким він шукав частих зв'язків», – свідчать науково-історичні джерела [15, 22]. Згадана традиція продовжувалася й надалі, про що свідчать хоч би згадувані «Слов'янські комерси». Українські студенти не просто брали в них активну участь, а «своїми суто мистецькими виступами [...] тією мірою здобували собі признання різнонаціональної аудиторії, що, бувало, на слов'янських комерсах і вечірках з різних приводів публіка вітала їх, куди більше, як інших учасників імпрези, грімкими оплесками й окликами “жівйо” (в розумінні “хай живе «Січ!»)» [там само, 26].

¹ І справа тут не в формальних описах чи «дрібницях», – йшлося про глибинні аспекти діяльності. Адже в Галичині «до останньої третини XIX століття місцеве публічне життя було позначене антагонізмом між німецькою та польською культурою» [4, 113]. Отож аби сподіватися на вкорінення російських цінностей і пріоритетів, необхідно було найперше, що так скажу, зачистити площадку для подальшого діяння: нейтралізувати «ворожі» впливи, з чийого боку вони б не виходили, тобто відмежувати січовиків від німців, поляків і від їхніх культур.

Напрошується, таким чином, пошук альтернативних інтерпретаційних ходів: Михайло Драгоманов не уявляв собі «слов'янського союзу» інакше, як під знаком двоголового російського орла чи навіть сприймав його як державно-політичний синонім «єдиного русского мира». А в Габсбурзьку столицю він навідався, судячи з усього, з уже готовою програмною «заготовкою», тобто підготував її ще до свого першого знайомства з галичанами, бо окремі деталі починав озвучувати раніше на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів, обмірковуючи, зокрема, «дело объединения русского племени», яке вважав «одним из весьма важных вопросов» [див.: 11, 305; детальніше про це та деякі інші питання, пов'язані з галицькою місією Драгоманова, див. у моїй кн.: 22, 21–53].

Тема слов'янського союзу неодноразово обговорювалася і в його листуванні з Мелітоном Бучинським. Почувши, що молоді, радикально налаштовані народовці мають намір «завести власну газету», а зосібне, що першим пунктом її програми значиться, що «малоруський нарід боронить своєї народної індивідуальности протів москалям і полякам» («проти тим послідним тільки на легальній підставі, т. є в краю, в соймі») [20, 51], Михайло Драгоманов ревно взявся коригувати редакційну «лінію». Насамперед новий орган повинен заявити, що спроби тіснішого єднання слов'янських народів не суперечать його головним постулатам, а якби слов'янство бажало мати якусь одну мову «яко посвіднюючий між собою і для общого разговору з Європою, – без ущербу волі і достоїнства кожного племені і язика» – то підтримує такі ініціативи. Оптимальний варіант, звісно, щоб у названій ролі виступила російська літературна мова: «протів того Ви не йдете і даже вибір цей почитаєте у частности для себе вигіднішим, бо усе-таки філологічно цей язык близкий до вашого, ніж чешский або сербский а то і польский – а пишущі українці у Росії іще у вигіднішому стані, тим паче, що їх немало работало уобчї з великорусами над російскою цивілізацією, хотя вона усе-таки не ісчерпала усіх чисто українських елементів» [там само, 98]. Певна річ, що й проти російської прогресивної інтелігенції та її літературних об'яв молоді народовці не повинні б виступати, а «раді брататись з нею, яко с продуктом духу ближайшого сусіда і родича по етнографії і історії». Рівночасно новий політичний часопис мав би, згідно Драгоманівських настанов, концентрувати зусилля над науковим і художнім вивченням життя свого народу, а також над розвитком народної освіти рідною мовою. Якщо ж галицько-руські провідники не погоджуються з такими програмовими постулатами чи не вважають можливим висловити їх уголос, то варто взагалі промовчати про всеслов'янські, а тим паче російські питання, зосередившись цілком і повністю на роботі «над народом *знизу*»: «заявити таковий намір і його держатись, развиваючи ідею окременности Вашого народу од поляків (і угрів, і румун) і не ідучи ні на які компроміси і політичні інтриги, пам'ятаючи тільки, що чим більш буде написано настоящего діла по ученій, поетичній і педагогічній літературі на галицько-українській народній мові, чим більш побагатіє простий люд у Галичині, тим міцніша основа буде і для політичного розвою народности» [там само].

Мелітон Бучинський відразу розгадав наміри і внутрішню логіку епістолярних реляцій свого кореспондента. До обох з означених складників (вужчого, власне галицького, і ширшого – «с слав'янським тлом») він мав значні претензії. У принципі вони не суперечні й не закреслюють один одного – «даже повинні б злучитися, та се не інакше, як поставивши перший конкретним, другий абстрактним, в границях чистої фрази» [20, 117]. Усе ж змістове наповнення їх, вважав Бучинський, не має нічого спільного ані з реальною історичною ситуацією, ані з програмовими вимогами галицько-руської «народної» партії. Перший пункт, що передбачав «розвивати окремість нарідну галицьких малоросів» і повинен би убезпечити їх «на случай напасти» від поляків, він кваліфікував як «негативний» і «случайний», позаяк процес вироблення самобутньої культури в Галичині відбувається природним трибом, а «напасть захланна, в зміслі хемічного амальгамованя (злянія) національного від ляхів ледви уже можлива». «Можлива вона у політиці, яко поверхне і механічне “прилучене”, та держить її тут рівновагу прямоване до автономії, которе вважаєм додатним, політичним нашим програмом», – зводив він нанівець одну з основоположних тез дорадчого дискурсу адресата. Зате Росія «білш, як у инчих слав'ян, у нас аєнції (агентуру. – *Р. П.*)¹ собі має, нападаючи на малоросів у хаті ж їхній, у Галичині». Тому якщо вже протистояти комусь, то лише цьому натискові, та успішно це можна робити, ніскільки не відособлюючи себе від усього українства.

Що ж до запропонованого «програму ширшого слав'янського», то він міг викликати хіба іронічну усмішку чи шаржові рефлекси. Мелітон Бучинський вважав його «непотрібним», а «коли б став він програмом нашим внутрішнім, щирим, консеквентним» – то й небезпечним. Можна б, звісно, увести цей пункт в програмові документи «в загальних фразах яко окривку зверхну, для реноме і моди, доброго яко теорія *quand tême* (франц. все-таки, незважаючи на. – *Р. П.*)», і розбалакуватись про наміри зближення слов'янських народів «посредством одної мови (Бог зна котрої)», «розмалювавши» все те «Єдністю, Взаїмністю, Братерством, Волею, Рівністю, Поступом і Правдою²» [див.: 20, 118–123]. Та чи є в цьому сенс і потреба?.. А небезпечною постановку питання в такому ключі адресант бачив через наявність у ньому багатьох підводних каменів,

¹ Михайло Драгоманов не знайшов нічого кращого, як, підкресливши це слово в оригіналі листа, написати над ним загадку й епатажно-контроверсійну фразу «сами лізете».

² «За добрим менажом можна б такими фаєрверками блискотіти в органі шокквартиалу, а даже щомісяця, можна б даже доводити до існих аліансів, автономічних, радикальних etc., напр[иклад], с чехами, перехрестивши сей аліанс племінно, а не по предметі, “слав'янським побратимством”, яко “страхи на ляхи” (німці etc. – упросивши їх, щоб боялися), – усе на чолі, в «огляді політичним», а обіч дописями своє вести, доказуючи без лосів ділом, як то гарно живуть слав'яни с слав'янами і яка в них (пр[иміром], у ляхів і москалів *in folio*) правда! зводячи *ad oculos* річ не до инчого, як до власного (внутрішнього) програму: нема спасення, як в своїй хаті нарідній, а звідси право у гуманности» [там само, 123–124].

контрадикційних течій і порогів. Один із них – проблема спільної мови, потрібна нібито для порозуміння між собою й зі світом. Окрім російських централістів, «до прийому спільної мови (слав'янської) яко урядової не додумавсь с слав'ян ніхто» [там само, 124]. Що не кажіть, а такий крок міг би призвести «до відчуження людей від мови рідної». Тай чи варто витратити сили на вивчення мови, без якої, «певно, ми не пропадемо», – навіть зваживши, що її багато українців розуміє ба навіть с'як чи так володіє нею?

Не менше підступного заміру таїть вимога, згідно з якою «мали б єднатись ісключно слав'яни, не займивши сусідів (пр[иміром], греків, румунів, мадярів)». Мелітон Бучинський не бачив ніякого поступу в такому «расовім союзі, новім китайським царством середини, обгородженім від світа, як муром, новім, всеслав'янським сепаратистичним язиком», і замість пустопорожніх розмов на обговорювану тему пропонував справді подумати, без ідеологічних упереджень і тенденцій, про вибір мови спілкування між світовим співтовариством. На такий статус мають достатньо підстав претендувати і французька (яку «приняла дипломація, яко уряд, і аристокрація, яко верства, обі не поступові неживотні, та с природи найбільш образовані»), і німецька, і англійська мови. «Свій голос дав би я англійському, вже того одного ради, що вольний американський союз западний в моїх очах один рівновагу держить восточному, російському царству, і під того ж егідою не дай Боже слав'янському», – висловлював він свою позицію [20, 125]. А Росія може нарікати лише сама на себе, що «таким німбом сяє». Сказане не заперечує («ми находимо цілком коректними факти») праці, скажімо, етнографічної чи «ліберальної» в порозумінні чи навіть тіснішому поєднанні (як-то, через різні «благодотворительні» комітети) з «братами-слов'янами» – задля користі справи, і цілком ймовірно, що «виховані оттак у взаїмности люди забажають в свій час вольного єднання і без державної ініціативи». Застереження щодо такої співпраці в Бучинського було лише одне: «щоб не посвятились методи замість посвятитись цілі, щоб не пропали у таким тумані, як панслав'янський, протегований на тее в Росії, щоб одвернути увагу своїх від себе, на сторону, тою конечностею, якою ратну силу і ім'я gloire, цивілізації, “освобождєня” ближних etc. мусять абсолютні держави обертати на забори, ізбігаючи преторіанізму з одного, саморяду підданих з другого боку» [там само, 125].

Як видно, під личиною панславізму Михайло Драгоманов намагався пропхати панрусизм – подібно до московських слов'янофілів чи протоієрея Раєвського. Але такий тактичний виверт відразу ж був виявлений і тут-таки розвінчаний, причому теж «під маскою», тобто Бучинський удав, ніби не здогадується про справжні наміри адресата, а лише покликався на елементарну логіку і здоровий глузд. Зроблено це було наскільки вдало й ефективно, що в пізнішій кореспонденції з галичанами Драгоманов намагався звинуватити вже народівців у прихильності до заявлених ідей, а сам він нібито завжди відмовляв від них як утопічних і практично нездійсненних. Та відмовившись від цієї «маски», не міг відступити цілей, які мав на оці, послуговуючись іншими, внутрішньо суміжними викрутасами, зокрема намагаючись скерувати зусилля в справі піднесення національно-

народної свідомості на російській літературі, сиріч розглядати цей шлях як головний засіб русифікації.

В епістолі Володимиру Навроцькому від 23 січня 1873 року Драгоманов теж намагався ревно коригувати й переінакшувати світоглядні орієнтири й програмно-політичні нормативи народовців. «Набір» аргументів невибагливий і на ту пору традиційний – він перекочовував із листа в лист, зі статті в статтю: не створена «бібліотека елементарних наук» для народу, не організовується народ у товариства, не видано наукової граматики української мови, словника і т. ін., ба навіть сама інтелігенція тієї мови національно-народної не знає як слід. «А яка ж це боротьба за народність, коли матеріяли для взнання її не тільки не систематизовані, але навіть і не видані і не зібрані?» – цією ескападою Драгоманов започаткував цілу вервечку риторичних питань, покликаних злутувати підмурівок свого «жерівного» політичного принципу, а радше – одну з його опор, і забезпечити логічний перехід до інших [27, 102]. Наступна стосується літератури «на народній підставі»: про яку боротьбу за неї можна серйозно вести балачку, коли «Правда» («лучший журнал») «у середині XIX в[іку] печата такі нікому не нужні переливки старого пустого у порожне», як поетичні нісенітниці Гетьманця (Старицького) чи Федьковича?.. Що б хто не казав, а після Ауербаха, Діккенса, Теккеря, котрі «малюють [...] у живих людях і картинах ту боротьбу культурну, соціальну і економічну, яка ведеться у житті усіх народів погресующих», важко, погодьмося, читати «інакше, як з позіханнем, з здвиганнем плечей» і без жалю «ті дитячі або ще хуже старечі перескази сучасних і історичних анекдотів, которі видаютьца у послідні часи у нас і у вас за повісти, драми і т. п.» [там само]. У полемічному запалі Михайло Драгоманов просто змітав прохання свого кореспондента не міряти галицькі реалії європейською міркою. «Якою ж мені мірять? Хіба ми не у Європі живемо? Хіба перед Вашою власною публікою не стоїть хоть Германія з її літературою? І Ви і ми хіба не хочемо щось власне завести коло літератури російської?», – допитувався він, аби не дати отямитися адресатові. І хіба «Ваші і наші українофіли» «не прокричали, що наш народ мусить мати таку ж самостайню літературу, як і усякий другий, як і “московська”, якою українофіли зовуть усе писане у Росії не по-малоруському, у тому числі Гоголя»?.. Але ж «московська література неуривним шагом, по-своєму, а іде тою ж дорогою, що і усі європейські великі народи, працює над общини Європі культурно-соціальними питаннями, передає найлучші твори європейських талантів і умів», а українських книг, окрім хіба Шевченкового «Кобзаря», «почти ніхто не купує». Інакше як «мертвотністю малоруської літератури» назвати таке становище важко [27, 102]. Тим паче, «було колись, що Квітка, Шевченко і перший випуск М[арка] Вовчка дечому научали і великорусів, бо для свого часу були образком реального малювання життя і зачіпання «вопросів живих»» [там само, 103]. А нині конкурувати з російською літературою на ринку друкованої продукції нам нічим. Тож перше ніж братися за вирішення таких питань, як федералізм слов'янський «чі який там», «богато ще треба зробити знизу, щоб поставити діло народне галицько-українське на живу і міцну основу» [там само].

Принагідно зауважу, що в одному з листів Мелітонові Бучинському Драгоманов проголошував саме Тараса Шевченка «батьком» цієї «нашої мертв'ячини, *хом'яковщини* української». Твердження наскільки дражливе й контрверсійне, що при цьому мало зм'якшують судження подальші авторські уточнення й епанортози: «Але він не винуват, що його *переходяще і не головне*, а то і слабе – другі прийняли за суть і затягли безконе чне хникане і фразеологію.. б...¹, котора довела і белетристів молодих до чистого богомазія, а не живописанія» [20, 263].

А «діло народне», за задумом, мало слугувати, властиво, піднесенню «русского сознания», як доводив він був у студії «Восточная политика Германии и обрусение» (див. вище). Та якби навіть не знав змісту публікації, в якій обстоювана думка прямо й логічно окреслена, то розгортання логічно-концептуального ядра енцикліки виводить на вказані обшири. Наступною фразою до панславізму долучено панрусизм, проти яких нібито «крику роблено більш, ніж треба, не тільки з святоюрського боку, але і з вашого». Ідеологічний вектор внаслідок зміщується в бік останнього: скарги і нарікання на той нібито безпідставний і даремний галас, який усюди вчувався Драгоманову, завперше його стосуються. Воно б, може, й нічого («чому і не покричати»), «та біда у тому, що цей крик багато людей од діла одбива, бо багато людей думають, що усе діло скінчили, коли одні восхвалили, а другі возлаяли панславізм і Москву, а ще гірше бачити, що є люде, що могли би спільне працювати над близьким ділом, коли б не сварки з-за далекого панславізму і з-за далекої Москви» [27, 103]. Ще крок – і від «федералізму слав'янського» сліду не зостається, а маску остаточно скинуто. Вона була надібна авторові для декларації свого би то українства. «Це писав я як українець. А тепер буду говорити яко українець і росіянин, що не є синонімом москвича», – наголошував він [там само]. І як протагоніст цієї другої «ролі» Михайло Драгоманов набагато, що так скажу, живіший, повніший і природніший. З усім жаром своєї полум'яно-публіцистичної душі він кинувся боронити Росію від необґрунтованих і неоконирних, на його погляд, нападів і шельмування з боку народівців: припиняйте, наказував, «лаять» російських централістів на чолі з Катковим, «бо ви не знаєте його, як треба для того, і не зможете і виляти його, як треба, як лають його у Росії не тільки українці, але найбільш сами великоруси»; «те ж саме» стосується уряду – хоча б тому, «що він вас не чіпа». «А коли Ви усю Росію будете малювати як “Москву”, та ще й “загребушу Москву”, – то тут вже треба прямо сказати Вам, що Ви не знаєте, про що говорите, – бо й справді, у Вас нема не тільки книг і журналів, но навіть і усіх газет, которі б характеризували усе духовне життя російської громади». Головна причина тенденційності, таким чином, у нестачі, бракові в Галичині достовірних відомостей (а їх подають винятково такі органи, як «Вестник Европы», «Дело», «Отечественные записки»,

¹ Так написано в оригіналі. «Яке слово мав на гадці Др[агоmano]в, годі догадатися», – коментував це місце Михайло Павлик.

«Неделя», «Санкт-Петербургские ведомости» тощо) про Росію¹ й аберації зору на тамтешні істини. Ось «якби ви мали можливість знати російську літературу, то побачили б, що вона у більшості усіого менше «загребуша», централістична, державна, – але є критична і опозиційна, ставлюча на першому плані прогрес моральний, соціальний і політичний свого народу, а не забіранне чужих». Найголовніше ж, далєбі, що, «обзнакомившись фактично з Росією», можна побачити, що там про Галичину ніхто нічого не знає і не цікавиться нею, за винятком одного хіба Пипіна, якого важко запідозрити в бажанні її «загребти». Висновок з усього сказаного очевидний: «ніхто Вас не досягне, щоб загребти, а більшість громади і знать Вас не зна і не хоче, маючи і у себе роботи немало і усіого менше думаючи про націоналізм який-небудь. Значить, ні уряд, ні громада у Росії не зупеня Вам працювати над своєю свободою, просвітою, літературою: робіть на здоров'є! Значить, Ви можете і не згадувати про Росію, як вона не згадує про Вас» [27, 104]. І нічого прикриватися фразами, що ми, мовляв, «маємо свою Росію у себе, т. е. святоюрців», оскільки ті «виставляють фальшиву Росію». «Святоюрці – це Ваша домова уніятська бурса + німецька канцелярія з прибавкою польського лакейства». Ба більше – це вже навіть не локальні прояви, а окреме явище – «святоюрщина», яка є всюди своя, зокрема і в Росії, і яка, на жаль, нерідко «прихиляється і мажить[ся] по головці» на державному рівні, однак, поклавши руку на серце, «последний ретроград у Росії – ліберал у порівнянні з Вашими святоюрцями». Тому-то саме з ними й варто боротися, викриваючи фальш і облуду їхнього утвору. Причому чимскоріше треба відмовитися від безплідних і пустопорожніх сутички за правопис, а з конкретними фактами в руках демонструвати, що пропонується «старою Руссю» друкована продукція так подібна до художніх ідеалів справжньої російської літератури і російських тенденцій, «як і верзання яких-небудь дервішів турецьких» [там само]. Та щоби переконатися в цьому, варто знову-таки пізнати «Росію настояну», перш за все її красне письменство. Це вкрай потрібно ще й тому, що, приглянувшись пильно до неї, «Ви [...] у ній швидче найшли б собі союзника, ніж ворога», «бо література ця по ідеям демократична, по манері критична і реалістична, по мові живо народня». А укладений «спільний фронт» дав би обопільну користь.

Для Михайла Драгоманова було очевидно, що реакційна партія в Росії не змогла б реалізувати, як продемонстрували хоча б недавні спроби «шкодливої реформи гімназій», жодної своєї ініціативи (та й, зрештою, існувати) без зовнішніх ін'єкцій, зокрема й без тієї «еміграції галицької, що лізе тепер у Росію, особливо на педагогічну службу разом з чехами». «Це новий елемент у ту чиновну охрану, що прозвана у Росії, після гумористичних характеристик Щєдріна *ташкентцями*, нова поміч нашій реакційній партії [...]» [27, 104]. Він зав'язується і має споживок саме в

¹ Прикметно, що Михайло Драгоманов уникає на позначення московської держави висловів на кшталт «Російська імперія», «самодержавно-деспотичний режим», «тюрма народів» і т. ін.

«мертвечині [...] святоюрській». Відтак зусилля народовців мають бути скеровані на те, аби підірвати і знищувати те отруйне коріння, всіяко і де лише випадає нагода дискредитувати москвофілів «доказом, що вони скоріш турки, абисинці і готтентоти, ніж росіяне», пропагуючи водночас, наvertsаючи галицьку молодь на «чесний, ліберальний і народний напрямок» через енергійніший заступ «на реалізм і критику позитивну у поезії і літературі, на лібералізм і демократизм у соціальних і політичних ділах» [там само]. Тому Михайло Драгоманов і наполягав, що «негарзд робить російська громада, що зовсім знати не хоче про Галичину (хоть це і дуже для нас успокоїтельно)». На подібний докір заслуговують і галицькі народовці: вони «могли б знайти у Росії союзників не тільки у “українофілах” чистих, котрих у нас не дуже багато, а просвіщенних і працьовитих, мабуть, і п’яти десятків не наберетця, але і у ліберальних “росіянах” і навіть і серед чистих великорусів “нігілистичного”, т. е. позитивно-демократичного табору», «так і ліберальна партія у Росії могла би знайти союзників у галицьких народовцях у боротьбі проти власної реакції, власному ташкентству, котре у Вас олицетворилось у святоюрщині» [27, 104–105]. Саме «така двойна мета»¹ нібито керувала його діями на російсько-галицькому напрямку і забезпечувала внутрішній примус до співпраці з львівськими діячами, а тому він мусить «критично односитись до усіх галицьких партій, міряючи їх діла реальною пользою народу і просвітним ідеям нашого віку». На жаль, «часом ці діла оказуютьця дуже маленькими перед такою міркою», та полишити її «ні я, ні ніхто не управі». При цьому Драгоманов допускав, що може помилятися («і дуже») в дрібницях, наводячи приклади зазначеної мірки, «але лучше переборщити у песимізмі, ніж у оптимізмі, бо здоров’є критики і лайки не боитця, особливо такої, що принципа не рушить, а тільки способи ганить» [там само, 105].

«І – простіть, коли помиляюсь – це не дуже то гарний ознак, що – як я не раз замітив у вас – у Галичині не дуже шанують критику, котору мій добрий приятель Б[учинск]ій зве усе “нігілізмом і негацією, з котрої нігде плодів не бува” (тоді як нова Европа тільки негацією народилась та нею і уперед соваецця)», – виголошував він тут-таки, наче й принагідно, ще одну свою сентенцію. А всі вони щільно лягали в загодя передбачені місця й сак чи так концептуалізували структури монолітної ідеологічної споруди. Її засновком чи праобразом мала бути гетерофенія «настояної» Росії. Саме на її «маячне видіння» налаштував народовців Михайло Драгоманов, пропонуючи усталити основоположною ідеєю і головним

¹ «[...] а) дискредитувати ще на один манір Ваших ташкентців (святоюрців) і підняти у Ваших народовців кредит живої і народної Росії і Великорусі, б) дискредитувати у Росії святоюрську партію, показавши, що це ташкентці, которі лижуть за п’ятаки руку то російську, то то німецьку, та обскуранти, – або люде вовлеченні недорозвитію, хоть і талантливі, як Наумович, – і підняти у Росії інтерес до нашої народної партії» [там само, 105]. А ще перед тим Михайло Драгоманов переконував, що сформульована мета, як і вся його громадсько-політична поведінка, впливала з цілей і завдань українофільства.

системотворчим принципом своєї діяльності. Перші кроки в цьому напрямку зроблено: публікація наукових праць Олександра Пипіна й Івана Прижова, передруки з «Журнала Министерства Народного Просвещения» в перекладі філологічних статей Лавровського і Максимовича, одного оповідання Салтикова-Щедріна, огляди часописів «Вестник Европы», «Отечественные записки», «Санкт-Петербургские ведомости» і т. ін. Усе ж зробленого, на думку Драгоманова, замало, аби «узнати Росію, яка вона єсть». «Мусить, значить, “Правда”» звернути більшу увагу на російську літературу і публіцистику, заявивши принципіально, що з живою настоящою російською літературою вона не тільки війни не веде, але рада йти у братстві к одній меті – свободі і просвіті народу. Тоді і у Росії можна буде говорити з більшою надією на успіх про “Правду”, бо згодьтесь, що самий космополітичний росіянин не може ж бути прихильний, коли йому розкажуть що Ви у Росії бачите Туран та й годі», – усовіщав він народовців [27, 105] і пропонував цілу програму, скеровану на поглиблення й посилення вказаного напрямку. Тим паче, що свого, оригінального ані з обсягу публіцистики, ні красного письменства катма'. То ж «лучше чуже талантливое, ніж своє бездарне і мертворожденне»: у такий спосіб не тільки запліднюється національна інтелектуальна думка новими знаннями й ідеями, а й збагачується завдяки перекладам «краєва» мова. Такими настійними пропозиціями він аж ніяк не мав наміру, як запевняв, перетворити «Правду» на «одголосок Росії»¹, – «я тільки стою на тому, що[би] потроху ясно висказанними провідними ідеями “Правда” показувала Галичині Росію живих, Росію росіян проти Росії мертвих, Росії ташкентців, котору показує “Слово”» [там само, 106].

Внаслідок подібної казуїстики й метаморфоз образів та мотивів «крива смислу» їх, скористаюся висловом Якова Голосовкера щодо логіки міфу, «замикається в круг» [...], і з-поза їх химерних контурів постає кінцева ціль – збереження й забезпечення цілості Російської імперії.

Розмова про союз слов'янських народів в оприявленому контексті була, зрештою, неминучою, оскільки для освічених галичан це був один із варіантів відповіді на питання, «і где ж отчизна єсть моя?». Хай там як, а, по-перше, «панславистські настрої [...] були досить сильними серед слов'янських народів Австро-Угорської імперії»; по-друге, на галицькому ґрунті вони вже мали свою традицію, порівняно глибоку й сталу історію, що починалася від Руської трійці; досить потужною була слов'янофільська складова, за якою зчасти намагалися приховати справжні наміри, власне – панрусизм, і в москвофільстві; не були чужими означені віяння «також певній, хоч і досить змаргіналізованій, групі польських патріотів»; і найголовніше, що саме на межі 1860–1870-х років «візія всеслов'янського об'єднання» отримує нові імпульси, що стало своєрідною захисною

¹ Пор. із запевняннями в наступному листі: «Я, звісно, не думав нав'язувати «Правді», щоб стала луною російської літератури» [27, 108]. Хоча й жаяхатися цього не варто: така її роль визначена в основі історією, адже «Україназціплетьця з усією Росією» [там само, 106].

реакцією на «об'єднання німецьких земель навколо Пруссії та утворенням Німецької імперії», а також внутрішнім самозаспокоєнням «перед страхом неминучого, як здавалося, німецького *Grang nach Osten*» [див.: 4, 122]. Важливо було отождивити таким розмовам, спробам і настроям «потрібного» (власне – панрусистського) спрямування. Для Михайла Драгоманова подібні тенденції в європейській політиці, а передусім посилення німецького шовінізму, стали, попросту кажучи, приводом і підставою для розгортання дискурсу «обрусення» Галичини в його, що так скажу, приховано-модернізованому вигляді. При цьому думка сягала, як побачимо, й «поза Волгу», тобто поза територію, заселені слов'янами.

Показове також завершення всієї розмови мемуарно-політологічного сюжету на цю тему: «При тому, казав я, не слід січовикам виступати й ворогами Росії народної й культурної, а навпроти, слід показувати приязнь до неї, а тим паче треба виступати проти російської реакції й абсолютизму» [9, 2, 147]. «Крива смислу» знову-таки «замикається в круг», і в такий спосіб вичерпується зміст смислообразу. В «Автобиографической заметке» автор розпочинав розповідь про свої віденські «зустрічі й прощання» з перифрази про начебто паралаксу образу Росії в свідомості «чужаків». Логічним отождивити став і її фінальний акорд, що розпочинав нову сторінку його духовно-політичної біографії.

Відтак озвучені думки й концепти були продиктовані не палким слов'янолюбчим пафосом, як можна б погадати. І не лише тому, що Михайло Драгоманов керувався в своїх теоретичних спекуляціях й умовищах холодним розсудом і тверезим розрахунком, а не «пристрастями». У студії «Восточная политика Германии и обрусение» він докоряв слов'янофілам не так за їх «великорусофільство» і московський шовінізм, як за ідеалізацію XVII століття російської історії, де ті дошукували взірців «русского» і «славянского государства». Хоча ніякої Росії, переконавав автор, тоді ще не існувало, «а была Великая, Малая и Белая Русь» [10, 129]; найголовніше ж, що органічним для неї було й XVIII століття («петербурзький період»), коли, власне, й сформувалася «загальноруська суспільність» і Російська імперія. До того ж означений тип державно-монархічної організації був вищим порівняно з Московським царством, котре опиралося лише на названі «Русі» й знало «только великорусов и инородцев, православных и басурман». Повернення до «Петрових» ідеалів означало б «стать на такую высоту, с которой только и можно побивать на голову все сепаратизмы и с полной верой в успех звать Россию к исполнению ее призвания среди славянских и неславянских, разнонаренных, разноязычных и разноверных племен от Адриатики и до Кавказа [...]» [там само, 130]. Тобто мова не про любов чи симпатії до слов'янських «братів» і аж ніяк не про вболівання за їхню долю, а про «сповнення» Росією її імперської місії серед «славянских и неславянских [...] племен» – «от Атлантики и до Кавказа» – і про «побивання на голову всіх сепаратизмі». Причому лише в такій її, державно-імперській формі можна бути «в повній вірі в успіх».

Та процеси розбудови «русского мира», зокрема в Галичині, ускладнювалися тим, що завдяки «кацапстующим», тобто москвофілам, у свідо-

мості тамтешніх мешканців уже панували певні уявлення й стереотипи про Росію. Більше того, саме в запеклих сутичках із москвофілами, як побачимо, зміцнювалися національні основи українства. Виникла крайня необхідність замістити персоніфікований речниками «об'єднательської» ідеї образ реальної (історичної) Росії «новим» – містифіковано-демократичним. А це неминуче передбачало й боротьбу з москвофільством як таким та з його ідеологічним капіталом. Хоча подеколи та боротьба набувала в Драгоманова «цікавих» форм і виявів.

Показово вже те, що Михайло Драгоманов спершу звернув увагу не на Львів як центр українофільських тенденцій, а на Відень, представлений переважно студентською колонією. Хай там як, а Львів тоді міцно застопив за собою статус адміністративного й культурно-освітнього центру, слугував наочною ілюстрацією суспільного прогресу й мав славу «Відня Сходу». Досить сказати, що в Австро-Угорській імперії він був п'ятим (більше 100 тис. на кінець 70 – початок 80-х років XIX століття) щодо кількості населення містом – після Відня (834 тис. у 1870 році), Будапешта (320 тис.), Праги (250 тис.) і Трієсти (119 тис.), а наступний за ним у Галичині Краків мав 50–60 тис. жителів [див.: 4, 150]. І нехай процеси національного ризорджименто мали значною мірою провінційне походження (становлення гімназійних громад у Тернополі, Станіславові та ін.), усе ж і Львів у цьому списку не пас задніх. Тож якби Михайло Драгоманов справді мав намір «распространить в Галиции украинское направление», як переконував Альфонса Туна, то логічно було б зосередитися на Львові, що мав столичний статус з усіма наслідками, що з цього випливають. Натомість його увагу привернув перш за все габсбурзький Відень.

Українці розселяються в столиці Габсбургів десь із кінця XVIII – початку XIX століть, а «з другої половини XIX-го ст. вони починають свідомо організовуватись у низці товариств громадського й фахового характеру». Найпомітнішу роль з-поміж них відіграло академічне товариство «Січ». Його заснування на національних засадах на початку 1868 року спричинили активізація у Відні москвофільської агентури «і зріст російського студентства в Відні, що почало діяти у своїй організації, притягаючи туди й українських студентів» [15, 18, 26–27]. Зокрема, Іван Головацький, брат відомого діяча «Руської трійці», запрошував останніх до себе на «чайні сходи» і схилив нібито до «слов'янської взаємності», в насправді – до панмосковської «об'єднательної» ідеї. Зауважені віяння набували загрозливих для українства масштабів і характеру.

Згідно зі спогадами першого голови «Січі» Анатолія Вахнянина, у перші роки свого віденського побуту (поступив в університет у 1865 році) він зіткнувся з майже тотальною обструкцією й приниженням національної гідності. Мало того – «багато братів-слов'ян уважають нас, русинів, за один народ з москалями, називаючи нас просто «руссен»» [цит. за кн.: 15, 26]. Саме дебати в 1866–67 роках на тему «Чи русини окрема нація від москалів?» згуртували віденських студентів-українців (більше 20 осіб), котрі стали основою товариства; вони склали статут і подали його на затвердження австрійському намісництву. Тож достоту «щоб запобігти тим “общерусским” затіям, визріла необхідність гуртувати нашу молодь в

рідному середовищі власного академічного товариства, де вони плекали б свою культуру, звичаї й товариський побут» [там само, 27].

Щоправда, на початкових етапах організаційних заходів була надія побороти ідейні протиріччя між народовцями й москвофілами задля цілості українсько-руського руху. Та вже установчі збори української громади засвідчили ту глибоченну прірву між головними політичними гравцями, яку подолати не було змоги: «общероси» жодним чином не бажали «працювати в користь українського народу», відмовляючи йому в праві на самостійне існування, і наполягали ввести в програмно-статутні документи організації положення про українців як «невід'ємну частину великого російського народу». Внаслідок народовці на чолі з Вахнянином покинули залу засідань і провели 6 грудня 1867 року свої окремі прелімінарні установчі сходи, на яких звернулися з проханням до «долішньо-австрійського намісництва віденського уряду» прийняти статут товариства, яке й було затверджене 2 січня 1868 року. Через тиждень (9 січня) відбулися головні установчі збори, де було прийняте історичне рішення про заснування академічного товариства «Січ»: на взірць чеської «Славії», хорватського «Велебіта», сербської «Зорі», польського «Огніска», болгарського «Балкану» та ін. Натомість москвофіли згуртувалися в «Русскую основу». Стосунки між названими суспільно-політичними угрупованнями були напруженими й супроводжувалися частими конфліктами, публічними оскарженнями й денунціаціями (доносами). Зокрема, віденська колонія москвофілів часто намагалися оббрехати своїх політичних опонентів у пресі, виставляючи їх змовниками й державними злочинцями [детальніше про це, з конкретними прикладами й перебігом полеміки, див. у кн.: 15, 22–23, 25, 26]. Відтак «заснування Академічного Т[овариств]ва «Січ» у Відні пов'язане саме з розривом галицького патріотичного громадянства з москвофільським табором, що скріпило народовецький рух в краю й закордоном» [там само, 22].

Здавалося б, радіти цьому й вести справу в започаткованому напрямку. Тим паче, що і в усьому галицько-руському просторі розгорталися подібні процеси.

Це був третій – після яскравого спалаху «Руської трійці» й революційного піднесення 1848 року, – сповнений драматизму, розчарувань і внутрішніх колізій етап ферментації етнічно-національних поривів і спонук у середовищі галицько-руської інтелігенції, спрямований на її самоідентифікацію й політичне одушевлення. Роль детонатора виконав Шевченків «Кобзар», що його в 1862 році привіз до Львова на замовлення студентів купець Михайло Димет. Усі примірники вмиг було розкуплено, а кому не вистачило, «мусили переписувати книжку» [4, 119].

Зумовила ж таку благотворну ситуацію ціла низка світоглядних, соціальних, психологічних, геополітичних, ментальних і т. ін. чинників. Насамперед сприяло їй відновлення в 1860 році (20 жовтня) в Австрії парламентського правління й «почин нового конституційного життя». Після майже десятилітнього правління «бахівських гусар», як називали брутальних чиновників Олександра Баха, міністра внутрішніх справ, цей захід «розбудив приспану свідомість посеред свічнійшої верстви руської су-

спільности, а також вплинув на зміну настрою і духа шкільної молоді» [1, 57].

Кардинальних змін зазнав зосібна національний модус буттєвої парадигми країв, котрі визначали державно-адміністративний і суспільно-політичний устрій імперії Габсбургів. А почалося все з поразок цісарських легіонів у війні з франко-італійськими (1859) й пруськими (1866) полками, що, з одного боку, звели нанівець «амбіційні плани Відня об'єднати навколо себе всі німецькі землі і домогтися гегемонії у Центральній Європі», а з іншого – «наново піднесли роль національного питання у внутрішньо-політичному житті австрійської імперії» [3, 73]. Попереджаючи ескалацію визвольних рухів, Відень пішов на зближення з національними елітами «ціною укладення взаємовигідних компромісів» [там само]. Так, у 1860 році було розширено права країв з перспективою в майбутньому на їх автономний статус. Наслідком цього став, зокрема, початок роботи Галицького сейму. Добродійні процеси дещо призупинило польське повстання 1863–1864 років, та все-таки наприкінці десятиліття вони отримали логічне завершення. Ситуацію для русинів ускладнила, щоправда, монополізація поляками політичної влади.

Попри те в 1861 році у Львові було засновано громадсько-політичну й літературну газету «Слово» на чолі з Богданом Дідицьким. Навколо неї об'єдналися провідні літературні сили («мов би якийсь руський Парнас»), видавши альманах «Зоря галицька, яко альбум на год 1860». Одна за одною вийшла низка поетичних творів Івана Гушалевича, Миколи Лисикевича, Миколи Устияновича, Юрія Федьковича, популярні книжечки для народу Івана Наумовича й Теодора Білоуса тощо. Друкована продукція розходилася поміж різних соціальних груп і прошарків, передусім священницьких родин і студентської молоді. А невдовзі дійшла справа до літературного тижневика «Вечерниці» (1862–1863) та літературно-художнього і наукового збірника «Галичанин», якого тоді ж з'явилося чотири випуски. Вінчала ці заходи організація в 1863–1864 роках перших громад, за взірцем київських, що стали школою самоусвідомлення галицько-руської громадськості й «площею» для реалізації місцевою елітою, а передусім студентською молоддю, їх гарячих патріотичних бажань і поривів. Таким чином руські патріоти заходилися переводити художній концепт Шевченкової України в площину реалістичних координат і політичних рішень [див.: 4, 119–120].

Однак така політична симптоматика не те що не входила в плани, а просто-таки жахала російські урядові кола, їх явних чи латентних прихильників. Активізувався весь державно-адміністративний та ідеологічний імперіал, розкручуючи агентурні маховики й коліщата, а зокрема заврушилися ліберально-реформаторські сили. Бо ж назріла крайня потреба бодай узяти під свою опіку чи контроль діяльність національних рухів і змагань, що розгортатися в фарватері стратегічних інтересів Росії, і передусім – українофільство. А через них можна було впливати, спекулюючи на соборницьких настроях, і на «материкові» національно-визвольні рефлексії.

Російська імперія ніколи не випускали Галичину, насамперед східні її терени, з поля зору, вважаючи її зоною своїх інтересів. Сам імператорський титул «самодержця всіх земель руських» нібито до цього зобов'язував. Гамуючи непомірні велико-імперські амбіції, розмірено й нахабно відчаювала вона з ослабленням Речі Посполитої «шматок» за «шматком» території колись могутньої Київської Русі: Лівобережжя, Правобережжя. Дійшла черга до Східної Галичини, заселеної переважно (65%) русино-українцями. Отож, навіть напередодні 1772 року була велика ймовірність анексії її «домом» Романових: «1767 р. Львів зайняли російські війська, а від 1769 р. у місті перебувала постійна російська залога» [4, 33]. Тоді історична доля, на щастя, розпорядилася інакше. Та «щоразу, коли виникала міжнародна криза, з'являвся привид російської реанексії» [там само].

Уперше криза в стосунках Петербургу й Відня закілчилася (хоч це, може, й парадоксально виглядає) після допомоги Миколи I молодому цесареві в справі придушення революційних змагань угорців у 1848 році. «Росіяни занадто глибоко зазирали в той розгартіяш та в ту безрадність і бюрократичну тіснозорість, що була верховодним принципом у Австрії; та й австрійські верховоди недобрим словом згадували своїх спасителів, відчувши в них “брутальних варварів”», – зазначав із цього приводу Іван Франко [31, 204]. А це не могло не викликати конфліктної ситуації. До того ж захмарювалося у взаєминах між Росією й Західною Європою. Усім було зрозуміло, що Габсбурги стануть на боці останньої. Саме на етапі ескалації конфлікту російський уряд активізував свою присутність на теренах, охоплених напруженням: «Се була аж надто добра нагода для російських політиків і дипломатів ужити російського впливу і російських симпатій серед австрійських слов'ян на те, щоб не допустити Австрію до діяльного виступу проти Росії, зашахувати її у власному нутрі» [там само, 205]. Внаслідок визріла ідея перетягнути на свій бік галицьких русинів, імплантувавши в їх середовище свою «п'яту колону» – агентуру в особі москвофілства¹. Благо, що суспільно-історична ситуація цьому сприяла:

¹ Щоправда, така назва (або й ще більш зневажливо-презирливе «канани») прищепилася за ним аж у 1860-х роках у народовецькому таборі [див.: 25, 1652]. Самі ж вони називали свою партію «старою» або «твердою». «До тієї партії належали переважно старші попи, виховані ще за часів панщини; вони привикли змалечку дома говорити по-польськи, хлопа і його просту мову вважали чимось підлим, поганим, негідним уваги освіченого чоловіка. Вони хотіли його піднести так, щоби він убрався і жив по-панськи; встидно їм було признатися, що панською мовою вважають польську, і для того почали шукати якоїсь іншої, котра би була хоч і на правду панська, та бодай не проста, не подібна до тої, якою хлопи говорять. Писати тією хлопською мовою люди з старої партії вважали собі за встид, хоч самі, крім польської та німецької, звичайно тільки нею балакали. Вони почали видумувати собі різні викрутаси, що нібито тією простою мовою ніяк не мож переповісти всієї тієї мудрости, яка була в їхніх головах, і для того треба конче добирати слів староцерковних, “із писанія”, домішувати до них ще московських та польських, і аж тоді вийде така мова, що вже, мовляв, не встид буде в губу взяти», – так Іван Франко намагався у загальних рисах окреслити соціальне підґрунтя

починалася «бахівська реакція» (від імені міністра внутрішніх справ Олександра Баха, який був її провідником) з неминучим послабленням австрофільських позицій у Галичині. Ведмежу послугу цісарському урядові зробило також те, що посаду намісника Галичини займав (тобто впроваджував у життя реакційну «бахівську» політику) польський граф Агенор Голуховський, котрий відзначався особливою лояльністю до монаршої влади й «зробив неоціннімі послуги справі»: «підірвав довіру австрійського трону до галицьких русинів, постійно доносячи до Відня на український рух як на “русофільський”», а «чи не найбільшим його досягненням було поступове заміщення австрійських урядовців у місцевому службовому апараті польськими», що «відкривало шлях до домінування польської еліти у політичному житті Галичини» [3, 73]. Саме за його правління припинила своє існування Головна руська рада, політична організація української інтелігенції й верхівки духовенства в Галичині, що в 1848 році проголосила галицьких русинів «частиною 15-мільйонного народу, окремого від поляків і москалів». У підсумку це призвело до того, що, «розчаровані у своїх розрахунках на підтримку центрального австрійського уряду, який передав адміністрацію Східної Галичини практично в руки польської шляхти, і зневірені у власних силах, провідні західноукраїнські діячі на чолі з частиною консервативного духовенства [...] почали орієнтуватися культурно і політично на Росію, підкреслюючи при цьому постійно свою лояльність до Австрійської монархії» [25, 1652]. Узяти ідеологічно-політичний провід у свої руки в такій ситуації було, як кажуть, справою техніки і грошей.

А розсадником москвофільського опію був саме Відень. 1906 року Іван Франко у статті «Стара Русь» спробував розгадати «темну народно-психологічну загадку» кількох фатальних літ середини XIX століття, протягом яких галицько-руську спільноту було скинуто в жакливу трясовину стагнації й якогось диявольсько-містичного отупіння. Сутність цієї духовно-психічної, а значною мірою й національно-екзистенційної кризи полягає в тому, що 1848 року «уся Галицька Русь стоїть греміяльно і солідарно на програмі українсько-національній і демократичній, хапається працювати для рідного народу його мовою на різних полях, здобуває собі своїми заходами симпатію інших слов'ян (крім поляків) і піддержку правительства, а вже 1851 з усіх тих починань, розмахів і надій нема майже ані сліду, лише де-де в газетах іде досить немудра полеміка за таку чи іншу мову, але полеміка в своїх консеквенціях неспіла і неприципіальна,

й передумови виникнення москвофільства на прикладі Івана Наумовича [29, 53, 259–260]. Поступово «об'єднителі» стали на позицію одності «галицько-руської» мови з російською, а невдовзі дійшло (не без зовнішніх, звісно, агентурних впливів) й до політичних орієнтацій на Москву. На загал же «м[осквофільство] охоплювало широкий діяпазон культурних і політичних настанов: від захоплення, симпатій і сподівань на допомогу у боротьбі з поляками й угорцями аж до самозаперечення українства і визнання цілковитої єдності з російським світом» [25, 1652]. Поступово «в таборі м[осквофілів] опинилася майже вся галицька, буковинська і закарпатська інтелігенція» [там само].

доривочна і безуспішна, і то така, що напрям, прихильний народній мові і програмі, зазначений у 1848 році, являється немов голос якоїсь малозначної опозиційної фракції і по якімось часі нарешті зовсім замовкає» [31, 192]. Трикратним покликанням у формі симплоки, себто «сплетіння» анафори й епіфори, на цю хронологічну («ще 1848 р.» – «вже в 1851») й смислово константи¹, а також внутрішнім структуруванням їх за принципом синонімічної варіації, автор не просто маркує рамку, в якій відбувався історичний дієзис, а й визначає пуант, гостро драматичне вістря, в якому сконцентрований увесь «сюжет». У змістовно-концептуальному плані дискурсивне жало націлене на «ту прірві», де «лежить ключ загадки», де «криється та катастрофа, що зламала, зістарила нашу Русь, що з гарячих молодців та борців 1848 року зробила похилих дідів або ще щось гірше в 1851 і дальших роках. Тут, у тій короткій, дволітній прірві криється проблем, один із найтяжчих і найфатальніших у історії нашого відродження» [31, 192]. А винуватцем чи головним конфідентом тієї гемонсько-мефістофельської акції стало власне москвофільство: «різномаста купа людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомости, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність» [там само, 192–193]. Франко порівнював його з найпотворнішою з Горгон, котра щойно відкрила – бодай трішки – своє огидне лице: завдяки виданню Кирилом Студинським кореспонденції Якова Головацького з 1850–1862 років. Вона зуміла не просто зайняти позицію «верховодної течії» в громадсько-політичному русі, покам'янивши все живе, а й нав'язати свою політичну волю і пріоритети галичанам, причому її отруйні щупальці так глибоко проникли в окрилений суспільний організм, аж того розбив духовний параліч.

У пошуку витоків і породжуючих патернів ідеологічної почвари дослідник шляхом індуктивно-емпіричних заглиблень доходить висновку про штучне, «зверху занесене» його походження – як «товару політичної інтриги й царського рубля». Інакше кажучи, москвофільство стало «платною політичною агітацією, зрадою краю і держави» [31, 193]. Багатий історіографічний матеріал, і передусім кореспонденція братів Го-

¹ Інші дисперсії цього смислообразу: «ще 1848 клялася («Стара Русь», себто представники партії «святоюрців», переважно «старі попи», які почали орієнтуватися культурно і політично на Росію. – *Р. П.*) на свою любов до рідного краю, до Галицької і спорідненої з нею Української Русі, заявляла прилюдно перед усім світом: «Ми, галицькі русини, частина 15-мільйонного народу, окремого від поляків і москалів», а вже в 1951 р. з інтимних писань і признань її чільних провідирів яке ж то старече, труп'яче лице виринає перед нами!»; «ще в 1848 р. всі вони одним хором ревли:

Де є в світі така сила,
Щоб русина повалила?

А вже в 1851 отак без вітру, без хвилі, ненастанно зазнаючи опіки і протекції правительства, ніким не борені, ще й навпаки, обдаровувані – і всі лежать покотом!» [там само, 191].

ловацьких, «хоч урвана від самої голови, хоч не подає нам самого початку, самого вузла подій», схиляє до такого припущення, виявляючи «виразно нитки, що ведуть до того вузла», тобто сліди «обдуманих політичних заходів» щодо організації москвофільських гуртків.

Як впливає, «центром того кружка, чи тої конспірації», був Яків Головацький. Таку версію оприявнює його листування з братом. «Серед хаосу різнорідних голосів галицької та угро-руської наївності та недогадливої балакучости вирізняються в отсих листах голоси кількох людей, що говорять, не скажу надзвичайно логічно, але на один лад, однаковим *умовним* язиком, однаковими термінами про спільне, відоме їм діло, яке вони силкуються переводити свідомо, навпаки недогадливому оточенню, з певною, несміло стилізованою метою», – вказував на коди названих потайних заходів Іван Франко [там само, 197–198]. Іван Головацький тоді перебував у Відні, «центрі політичних інтриг», і «являється нам осередком дуже розширеної сіті різнорідних відносин» [там само, 198]. Офіційно він начебто займався розповсюдженням літератури й налагодженням культурно-освітніх зв'язків між представниками різних слов'янських спільнот. Та підозру викликає сам уже характер літератури, яку він розпродує (насамперед це «Церковная история» Балудянського й навчальні «русские книги»), а також мова листів – стовідсотково російська. Це виглядає на перший погляд дивно, бо «з-перед 1847 року» Іван Головацький декларував себе «дуже гарячим прихильником народної мови і українського напряму в галицько-руській літературі» [31, 199]. Хоча вже тоді деякі його рецитції й душевні нахили («досить негарна як на демократа привичка») не могли не породити настороги: підлабузницько-льокайські («припокорні») жести й поклони, бажання «чіплятися за поли щораз нових великих панів», затиснутися «між царських блюдолизів», будь-що-будь добитися протекції того чи того можновладця. Зокрема, обидва випуски літературно-наукового збірника «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1846 і 1847) він «оздобив» дедикаціями впливовим вельможам, а ще раніше написав був «Пініє радостного голоса, Его Величеству Милостивійшому Великому Государю Николаю Павловичу Первому, самодержавнійшому Императору всеї Руси при височайшій в'їзді до города Відня 18 дня місяця декемврія 1845 препокорній посвященно». У цих посвятах, попри австрофільські симпатії, публічно не раз експліковані, зокрема в художньому слові, – явна колінопреклонена риторика в бік російського престолу. Доповнюють «болотяну» світоглядну поставу Івана Головацького деякі його гнівні пасажі й «реприманди», спрямовані проти недругів царської корони, як-то запозичені з арсеналу московських слов'янофілів докори австрійським німцям за надмірні, на його погляд, захоплення «гнилим та безумним Заходом». «Не можемо припустити, щоб Головацький був настільки наївний або засліплений, щоб писав ті слова *bona fide* (на віру (*латин.*) – *Р. П.*). Радше мусимо припустити, знаючи глибоку деморалізацію тодішніх часів, що він такими словами стріляв до якоїсь побічної мети, бажав приподобитися, рекомендувати себе комусь», – розгортав аналітично-пошукову панораму Іван Франко [31, 202] й логікою фактів, а завперше акцентами на ієрархію осіб, перед якими схиляв голову його герой, підводив до вис-

новку про «височайшого» протектора, котрому той «документував» своє «припокорне» льокайство.

Згодом Іван Головацький зумів вибитися на помічника редактора руської газети «Вісник», яку редагував тоді Василь Вислобоцький (Зборовський). «Мабуть, не без впливу якоїсь протекції з урядових, а може, й двірських, сфер», – здогадувався Франко [31, 209]. Газета видавалася почасти за кошти уряду, а також отримувала як винагороду додаткову фінансову допомогу – вочевидь, теж не без «височайшої» протекції. Хай там як, а становище Головацького в редакції «не було [...] підрядне» [там само, 210]. Окрім того, що випадало – часто під чужими іменами – подавати багато кореспонденцій, у яких проводилася «генерально-об'єднительна» лінія, його слово ставало не раз вирішальним, коли йшлося про допуск на шпальти «Вісника» деяких спірних публікацій, як, наприклад, статті Григорія Пашкевича в обороні народної мови; він був допущений до багатьох редакційних таємниць – «навіть таких делікатних, як одержання урядової субвенції» [там само].

Немаловажну роль у цій історії грали меркантильні мотиви: потреба особистого опікуна й патрона задля хліба щоденного. Зовсім молодою людиною Іван Головацький потрапляє в 1840 році у Відень («зразу, мабуть, служачи при війську, потім записаний на університет, хоч не дуже пильнуючи його, коли ще в 1852 р[оці] не мав ніякого екзамену»), будучи незможним, «без джерел удержання в великім місті, та зате з панськими привичками, особливо щодо дроблення довгів» (додаймо сюди неабиякий «талант вкручуватися в різні товариства і нав'язувати тисячі зносин»), – «такий чоловік був як не можна краще підготовлений на те, щоб відіграти роль політичного агента в тих бурних часах» [31, 203].

Коротше кажучи, у Відні він близько зійшовся з протоієреєм Михайлом Раєвським, духівником тамтешньої російської амбасади, а рівночасно агентом царського уряду, «якого вплив, як чорна хмара, висів над галицько-руською молодіжжю 50-их і 60-их років, якого “гостинний” салон у Відні був пристанню, де збиралися приїжджі слов'янські знаменитості і палка та жадна новин та запомог слов'янська молодіж і різні рицарі з-під темної звізди, авантюристи та промисловці, які також належали до моторів великої машини інтриг, якою кермував Раєвський, може, навіть більше на власну руку, ніж за виразним наказом правительства» [там само]. Не важко здогадатися, чим завершилися такі знайомства. В одному з листів Івана Головацького зринає згадка про якесь його «стремление вообще», задля якого «труждаюсь, мучу» не покладаючи рук: «[...] Слепал ночами дома, никто этого не видел и не хочет верить – но тут в груди моей есть чистая совесть исполненной должности. Когда бы эти дураки знали, сколько я написался до корреспондентов, и какое имею влияние на них, они бы меня в ложку воды утопили; такова зависть у тех людей!» [14, 11]¹. А трохи нижче він застерігає брата, покликаючись і на сумний власний досвід: «Разведывайся, но очень осторожно, и бережись тени твоей, бо

¹ У Галичині Іван Головацький діяв власне через брата Якова.

и между нашими не всякому духу верить! – Этого тебе довольно! На хитраго врага нужно хитрейшаго борца! – а в том я получил здесь хорошее обучение» [там само]. Зате й винагорода не забарила. Якщо раніше він ненастанно скаржився на борги й безгрошів'я, то в один прекрасний момент усе змінилося, наче за магічним помахом чарівної палички: жодних скарг чи нарікань ні на грошову посуху, ні на давні борги. «Как Русь не любит, когда человек из русскаго хлеба дождался!», – вигукував він у захоплені від свого нового становища [там само, 79]¹.

Відень був, таким чином, епіцентром і головним пересильним пунктом москвофільства в слов'янському світі. Та з часом своїм «старовізантійство», а також «ложным[...]» учением о православном и государственном русском централизме, убивающих местное народное чувство и подрывающих местную деятельность» [9, 1, 366], «об'єднители» скомпрометували себе і стали гальмом на шляху окультурення й цивілізаційної перебудови Росії, в чому Михайло Драгоманов бачив запоруку її виживання й «великого» майбуття. Про «збій» у роботі свідчило хоча б виникнення української академічної громади «Січ». Відтак ревізію й реорганізацію москвофільського руху логічно було починати саме з Відня, тим паче, що тут існували певні організаційні структури, а при потребі можна б залучитися підтримкою того-таки Раєвського.

Напрошується здогад, що Михайло Драгоманов прилучився до галицько-руської акції, коли внутрішній потенціал москвофільства як основи п'ятої колони в краї вичерпався, ритми нової доби, позначеної емансипацією й вимогами конституційних прав, ставали йому непосильні, а ідеологічний арсенал виявляв очевидні ознаки суспільного анахронізму, і на позитивний результат від них втрачено надії. Причому лікувально-реанімаційними заходами і вливаннями «молодої» крові в німічно-трухлявий організм навряд чи можна було зарадити справі, – продовження традиції через заперечення за подібних умов виглядало найбільш оптимальним кроком. Усувати (навіть діалектично) чи, борони Боже, знищувати незграбну почвару теж не було потреби, а з практичного боку – навіть зайве, тим паче, що з нього можна було зробити громовідвід чи навіть цапа-відбувайла – за нібито крайнощі й перверзії «русского дела» в Галичині, за нібито викривлення уявлень про справжні цінності й пріоритети Росії – і таким чином гасити полум'я національно-сепаратистських огнищ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Але, але... У народі кажуть, що чоловік гадкує, а Бог лаштує. Тож хоча-нехотя Михайло Драгоманов стимулював й українофільський рух у Галичині й надавав йому нової якості. Веду до того, що важливіше для налагодження тісніших галицько-українських стосунків було, далєбі, навіть не це конкретне знайомство, а те, що Драгоманов рекомендував свого кореспондента

¹ Не секрет, що «общерусизм», побіч ідеологічного капіталу, мав і солідну матеріальну підставу, чи радше «базис», у формі щорічних таємних субсидій, які надходили з державної (царської) казни власне через протоієрея Раєвського [див., зокрема, у ст.: 7, 212–213; 26, 391–404].

безпосередньо Володимирові Антоновичу, лідерові Старої громади. Мелітон Бучинський, зі свого боку, ввів «в круг нових інтересів» своїх станиславівських друзів: Євгена Желажівського, братів Заклинських, а насамперед Володимира Навроцького й Остапа Терлецького. Водночас було започатковано і деякі практичні заходи в напрямку зближення й об'єднання зусиль киян і галичан: спільна участь у фольклорно-етнографічних проєктах, обмін науковими виданнями і т. ін. Завдяки цьому став можливим і наступний, далекоглядний ба доленосний крок. «Врешті В[олодимир] Антонович та спільники його по національно-громадській роботі приходять до думки забезпечити можливість і здобутки української національної праці на терені іншої держави, де частина українського люду все ж користувалася певним мінімумом національної свободи під охороною державної конституції бодай би й такої, як австрійська», – лаконічно експлікував цю кульмінаційно-екзистенціальну сторінку українського інтелектуального руху та її підстави Олександр Лотоцький [17, 169]. Вибір не найкращий, проте вимушений та й, мабуть, оптимальний в обставинах, що склалися. Інше питання, наскільки ефективно цей «механізм» працював, що залежало від багатьох непередбачуваних ініціаторам дійства чинників: суб'єктивно-особистісних, практично-дійових, світоглядних і т. ін. Хоча й сам собою він таїв певні ризики, пов'язані з культурно-історичними й ментальними відмінностями української «книги буття» обабіч Збруча. Хай там як, а саме віденськими «просодіями» Михайло Драгоманов поклав «початок українсько-галицьким відносинам, які мали великий вплив на дальшу еволюцію українства» [5, 4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гири. Київ : Смолоскип, 2004. Частина перша та друга.
2. Баулер (Гольштейн) О. Спогади. *Михайло Драгоманов у спогадах* / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2012. С. 100–108.
3. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 2000.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота. Київ : Критика, 2006.
5. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху : Начерки і фрагменти. *З починів українського соціалістичного руху : Мих. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток* / зладив М. Грушевський. Вієн, 1922.
6. Грушевський М. Місія Драгоманова. *Україна: Науковий двомісячник українознавства*. Київ : Державне видавництво України, 1926. Кн. 2–3 (17). С. 3–28.
7. Дашкевич Я. Михайло Драгоманов і Закарпаття. *Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова* : збірник наукових праць / відп. ред. Р. С. Міщук. Київ : Наукова думка, 1991. С. 200–231.
8. Дейч Л. М. П. Драгоманов в изгнании. *Михайло Драгоманов у спогадах* / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2012. С. 128–136.
9. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / упорядкування і примітки І. С. Романченка. Київ : Наукова думка, 1970.
10. Драгоманов М. П. Политические сочинения / под. ред. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского. Т. 1 : Центр и окраины. Москва : Типогр. Т-ва Т. Д. Сытина, 1908.

11. Драгоманов М. Публіцистика 1860-х років: Публікації в «Санкт-Петербурзьких ведомостях» (1865–1870). *Хроніка–2000: Український культурологічний альманах*. Київ, 2009. Вип. 79 : Невідомий Драгоманов. С. 255–334.
12. З листування М. П. Драгоманова з О. С. Суворіним / Подав Д. І Абрамович. *Україна*. 1927. Кн. 4. С. 123–151.
13. Копержинський К. Громадсько-політична тактика М. Драгоманова у 60-х і в першій половині 70-х рр. *Україна*. 1930. Січень–лютий. Загальне число 39. С. 64–96.
14. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / зладив Др. Кирило Студинський. Львів : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1906.
15. Кухар Р. Віденська «Січ»: Історія Українського Академічного Т-ва «Січ» у Відні (1868–1947). *В пам'ять 125-річчя від оснування «Січі»*. Київ : УКСП «Кобза», 1994.
16. Лотоцький О. До світогляду старого українофільства: З листування І. Я. Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим. *З минулого*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 36–58.
17. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1932. Частина перша.
18. М. М. Стасюлевим и его современники в их переписке / под редакцией М. К. Лемке. Санкт-Петербург, 1913. Т. V. С. 187–221.
19. Мухин М. Більше світла. *Визвольний шлях*. 1960. № 1. С. 107–113.
20. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871–1877) / зладив М. Павлик. У Львові: Накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1910.
21. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом / зладив М. Павлик. Чернівці, 1910–1911.
22. Піхманець Р. Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов: протилежні коди національно-екзистенціальних стратегій. Івано-Франківськ : НАІР, 2015.
23. Піхманець Р. Українофільські зосередження Михайла Драгоманова. *Прикарпатський вісник НТШ*. Серія : Слово. Івано-Франківськ, 2017. № 4 (40) ; 2018. № 3 (47). С. 150–162.
24. Полек В., Арсенич П. Мелітон Бучинський: Голос правди і громадянськості. *Українство: національно-духовні виміри* : збірник наукових праць і матеріалів. Івано-Франківськ : Івано-Франківський осередок НТШ, 2005. С. 354–366.
25. Ріпецький С. Москвофільство. *Енциклопедія українознавства* / Перевидання в Україні. Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1996. Т. 5. С. 1652.
26. Савченко Ф. Справа про щорічну таємну субсидію львівському «Слову» (1875–1881). *ЗНТШ*. 1929. Т. 150. С. 391–404.
27. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким: З початків соціалістичного руху в Галичині. *За сто літ: матеріали з громадського та літературного життя України ХІХ і поч. ХХ ст.* / під ред. М. Грушевського. Харків ; Київ: Держ. видав. України, 1927. Кн. 1. С. 83–153.
28. Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами. *Україна*, 1926. Кн. 2–3 (17). С. 72–75.
29. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік.
30. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
31. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2008–2009: Показчик купюр / ред. Є. К. Нахлік, 2009.

32. Франко Іван. З приводу розв'язання тов[ариств] «Січи» і «Буковини» у Відні. *Народ.* 1893. № 15. С. 134–137.

REFERENCES

1. Barvinskyi, O. (2004). Spomyny z moho zhyttia [Reminiscence from my life] / Upor. A. Shatska, O. Fedoruk; red. L. Vynar, I. Hyry Kyiv : Smoloskyp. Chastyna persha ta druha. [in Ukrainian]
2. Bauler (Holshtein), O. (2012). Spohady. Mykhailo Drahomanov u spohadakh . [Memoirs. Mikhail Drahomanov in memoirs]/ Uklaly I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi. Kyiv: Lybid. S. 100–108. [in Ukrainian]
3. Hrytsak, Ya. (2000). Narys istorii Ukrainy: Formuvannia modernoi ukrain-skoï natsii XIX–XX stolittia. [Essay on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the 19th and 20th Centuries]. Kyiv : Geneza. [in Ukrainian]
4. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzna : Franko ta yoho spilnota. [The prophet in his own country: Franco and his community] Kyiv : Krytyka. [in Ukrainian]
5. Hrushevskiy, M. (1922). Z pochyniv ukrainskoho sotsiialistychnoho rukhu: Nacherky i frahmenty. [From the changes of the Ukrainian socialist movement: Sketches and fragments]. Z pochyniv ukrainskoho sotsiialistychnoho rukhu: Mykh. Drahomanov i zhenevskiy sotsiialistychniy hurtok / Zladyv M. Hrushevskiy. Wien.
6. Hrushevskiy, M. (1926). Misiiia Drahomanova. [Drahomanov's mission]. Ukraina: Naukovyi dvomisiachnyk ukrainoznavstva. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Kn. 2–3 (17). S. 3–28. [in Ukrainian]
7. Dashkevych, Ya. (1991). Mykhailo Drahomanov i Zakarpattia. Shtrykhy do naukovooho portreta Mykhaila Drahomanova. [Mikhail Drahomanov and Zakarpattia. Shtrykhy do naukovooho portrait by Mikhail Drahomanova] : zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. R. S. Mishchuk. Kyiv : Naukova dumka. S. 200–231. [in Ukrainian]
8. Deich, L. (2012). M. P. Drahomanov v yzghnanyy. Mykhailo Drahomanov u spohadakh [M.P. Drahomanov in exile. Mikhail Drahomanov in memoirs] / Uklaly I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi. Kyiv : Lybid. S. 128–136. [in Ukrainian]
9. Drahomanov, M. P. (1970). Literaturno-publitsystychni pratsi. [Literary and journalistic works]: U dvokh tomakh / Uporiadkuvannia i prymitky I. S. Romanchenka. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
10. Drahomanov, M. P. (1908). Polytycheskye sochynenyia. [Political writings]; pod. red. Y. M. Hreva y B. A. Kystiakovskoho. T. 1. Tsentr y okrayny. Typohr. T-va T. D. Sytyna. [in Ukrainian]
11. Drahomanov, M. (2009). Publitsystyka 1860-kh rokiv [Publicism of the 1860's]: Publikatsii v «Sankt-Peterburhskyykh vedomostiakh» (1865–1870). Khronika–2000: Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. Kyiv. Vyp. 79 : Nevidomyi Drahomanov. – S. 255–334. [in Ukrainian]
12. Z lystuvannia M. P. Drahomanova z O. S. Suvorinym / Podav D. I Abramovych. Ukraina. 1927. Kn. 4. S. 123–151.
13. Koperzhynskiy, K. (1930). Hromadsko-politychna taktyka M. Drahomanova u 60-kh i v pershii polovyni 70-kh rr. [Political and political tactics of M. Drahomanov in the 60's and in the first half of the 70's.]. Ukraina. Sichen–liutyi. Zahalne chyslo 39. S. 64–96. [in Ukrainian]
14. Korespondentsyia Yakova Holovatskoho v litakh 1850–62 / Zladyv Dr. Kyrylo Studynskiy. U Lvovi: Nakladom Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, 1906. [in Ukrainian]
15. Kukhar, R. (1994). Videnska «Sich»: Istoriia Ukrainskoho Akademichnoho T-va «Sich» u Vidni (1868–1947) [Viennese Sich: History of the Ukrainian Academic

T-va Sich in Vienna (1868–1947)] / V pamiat 125-richchia vid osnuvannia «Sichi». Kyiv : UKSP «Kobza». [in Ukrainian]

16. Lototskyi, O. (1938). Do svitohliadu staroho ukrainofilstva: Z lystuvannia I. Ya. Rudchenka-Bilyka z M. P. Drahomanovym. Z mynuloho. [To the outlook of the old Ukrainophilism: From the correspondence of I. Ya. Rudchenko-Bilyk with MP Drahomanov. From the past]. Varshava. T. 1. S. 36–58. [in Ukrainian]

17. Lototskyi, O. (1932). Storinky mynuloho [Pages of the past]. Varshava. Chastyna persha. [in Ukrainian]

18. M. M. Stasiulevym y eho sovremennyky v ykh perepyske / Pod redaktsyei M. K. Lemke. SPb, 1913. T. V. S. 187–221.

19. Mukhyn, M. (1960). Bilshе svitla [More light]. Vyzvolnyi shliakh. № 1. S. 107–113. [in Ukrainian]

20. Perepyska Mykhaila Drahomanova z Melitonom Buchynskym (1871–1877) / Zladyv M. Pavlyk. U Lvovi : Nakladom Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1910. [in Ukrainian]

21. Perepyska Mykhaila Drahomanova z Mykhailom Pavlykom. / Zladyv M. Pavlyk. Chernivtsi, 1910–1911. [in Ukrainian]

22. Pikhmanets, R. (2015). Taras Shevchenko i Mykhailo Drahomanov: protylezhni kody natsionalno-ekzystentsialnykh stratehii. [Taras Shevchenko and Mikhail Drahomanov: the opposite codes of national existential strategies]. Ivano-Frankivsk : NAIR. [in Ukrainian]

23. Pikhmanets, R. (2018). Ukrainofilski zoseredzhennia Mykhaila Drahomanova. [Ukrainian Philological Concentration by Mikhail Drahomanov]. Prykarpatskyi visnyk NTSh. Seriiia : Slovo. Ivano-Frankivsk. №№ 4 (40). 2017 / 3 (47). 2018. S. 150–162. [in Ukrainian]

24. Poliek, V., Arsenych, P. (2005). Meliton Buchynskiy: Holos pravdy i hromadianskosti. Ukrainstvo: natsionalno-dukhovni vymiry [Meliton Buchinsky: The Voice of Truth and Citizenship] : zbirnyk naukovykh prats i materialiv. Ivano-Frankivsk : Ivano-Frankivskiy oseredok NTSh. S. 354–366. [in Ukrainian]

25. Ripetskyi, S. (1929). Moskvofilstvo [Moscowophilism]. Entsyklopediia ukrainoznavstva / Perevydannia v Ukraini. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka u Lvovi, 1996. T. 5. S. 1652.

26. Savchenko F. Sprava pro shchorichnu taiemnu subsydiuu lvivskomu «Slovu» (1875–1881). ZNTSh. T. 150. S. 391–404. [in Ukrainian]

27. Studynskyi, K. Perepyska M. Drahomanova z V. Navrotskyim: Z pochatkiv sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni. [M. Drahomanov's correspondence with V. Navrotsky: From the beginning of the socialist movement in Galicia]. S. 83–153. [in Ukrainian]

28. Studynskyi, K. (1926). Persha zustrich Mykhaila Drahomanova z halytskymy studentamy [Mikhail Drahomanov's first encounter with Galician students]. Ukraina. Kn. 2–3 (17). S. 72–75. [in Ukrainian]

29. Franko, I. (2008). Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh / Redkol: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka. T. 53 : Literaturoznavchi, folklorystychni, etnohrafichni ta publitsystychni pratsi, 1876–1895 / red. tomu Ye. K. Nakhlik. [in Ukrainian]

30. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv : u 50 t. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

31. Franko, I. (2009). Zibrannia tvoriv : u 50 t. / Redkol.: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 2008–2009: Pokazhchyk kupiur / red. Ye. K. Nakhlik, 2009.

32. Franko, I. (1893). Z pryvodu rozviazania tov[arystv] «Sichy» i «Bukovyny» u Vidni. Narod. № 15. S. 134–137. [in Ukrainian]

**MAN PROPOSES, GOD DISPOSES:
MYKHAILO DRAHOMANOV'S VIENNA PARAPHRASES**

Roman PIKHMANETS

*Doctor of Philology, Professor
of the Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk*

Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3759-6843

The article deals with the Vienna stage of Mykhailo Drahomanov's spiritual biography, when in his consciousness a plan was born «to expand the Ukrainian line in Halychyna by means of Russian literature». Meetings with members of the academic society «Sich», young narodovtsi, and the noticed conservatism of their thinking, conditioned by mental factors, as well as by superstitions and prejudices against Russia, became the basis for it.

It proves the thought that the identified version of events is not quite truthful or at least is full of many omissions and hidden intentions, because Mykhailo Drahomanov started realizing the plan on the pages of Saint Petersburg's periodicals before this trip, and a visit was paid to the Kaiser capital already with a certain purpose. The trip became an introductory part of the program of Russification of Halych Rus'. The level of national consciousness of Halych Ukrainians was high enough then and showed obvious tendencies to growth, that's why Drahomanov saw his task in extinguishing the fire of separatism and in forceful implementing greatstate-Russian postulates in the land. And the ultimate aim was to prepare the ideological foundation for Halychyna to enter the Russian Empire. Due to that Russian literature was proclaimed to be a chief means for achieving the aim.

The earlier task to hinder the establishment of national self-consciousness here and destruction of offsprings of separatism was laid on the movement of Moscowphiles, whose epicenter of distribution and peculiar transit point was, in fact, Vienna. However, because of obsolete clerical ideals and tactical miscalculations it soon became a brake on the way to the fulfillment of the plan, having caused the image of Russia taking root in the consciousness of Halychany-Ruthenians as an all-European monster as well as wild Asianism and thus stimulating a Ukrainian separatist line. There appeared a pressing need to modernize an ideological capital of the supporters of a cultural and political union with the «brotherly» state and administrative organism, and it was taken up by Mykhailo Drahomanov.

For the sake of the fulfillment of secret intentions there was mobilized a heuristic potential of the ideologeme «Rus'», developed a pseudoscientific conception of existing literatures of Rus', Great Rus', Ukraine and Halychyna, as well as of «two Russias»: reactionary-centralist and democratic-federalist. The apologia of the latter predominates in his letter writing with the correspondents of Halychyna. Understanding the vulnerability of many of his theses and guidelines, Drahomanov attempted to hide real wishes behind the smart outfit of Pan-Slavism, from behind of which there stuck out Pan-Rusism. And the young narodovtsi (Meliton Buchynskyi, Volodymyr Navrotskyi and

others) immediately saw the hidden intention, offering determined resistance to such inspirations.

Drahomanov managed to partially implement the devised plan, but at the next stage of the action, when as a result of scheming, intrigues and the court trial of 1877–78 in Halychyna there was successfully formed a radical-socialistic center (Franko, Pavlyk and others), henceforth becoming his ideological stronghold on the local territories. But the historical fate ordered that the meeting in the summer of 1871 in Vienna also receive another vector of evolution: thanks to it closer relations of inhabitants of Halychyna with Kyiv patriots were established, which created pre-conditions for the removal of the center of the Ukrainophilial movement to Halychyna.

Keywords: *Mykhailo Drahomanov, Meliton Buchynskyi, Volodymyr Navrotskyi, Vienna «Sich», young narodovtsi, Ukrainophilia, Moscowphiles, national self-consciousness, federalism, Russification.*

*Статтю подано до редколегії 5.12.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Степан Хороб.*